

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Rammaáætlun

Gildi landslags:

Fagurferði, menningarminjar og saga

**Forrannsóknir til greiningar og mats á gildi landslags,
unnar fyrir faghóp I, 3. áfanga Rammaáætlunar**

Mars, 2016

Birna Lárusdóttir
Edda R.H. Waage
Gísli Pálsson
Guðbjörg R. Jóhannesdóttir

Efnisyfirlit

1	Inngangur.....	1
2	Forrannsókn á fagurferðilegu gildi landslags	3
2.1	Inngangur	3
2.1.1	Um hugtakanotkun	3
2.1.2	Forsendur við mat á landslagi samkvæmt Evrópska landslagssamningnum	4
2.1.3	Markmið og rannsóknarspurningar	5
2.2	Aðferðafræði	6
2.2.1	Rannsóknarsvæði.....	6
2.2.2	Rannsóknarsnið	7
2.2.3	Framkvæmd gagnaöflunar.....	9
2.2.4	Greining gagna	11
2.3	Fagurferðilegt gildi landslags á svæðinu við Þjórsá í huga staðkunnugra	12
2.3.1	Upplifun á náttúrufyrirbærum - Þjórsá	12
2.3.2	Þættir hins fagurferðilega gildis	19
2.3.3	Ytri þættir sem hafa áhrif á hina fagurferðilegu upplifun.....	21
2.4	Lokaorð	23
3	Forrannsókn á sögu- og menningarlegum gildum landslags	25
3.1	Forsendur	25
3.2	Markmið og aðferðir	28
3.3	Drög að flokkun landshátta á Íslandi	30
3.3.1	Skilgreiningar á flokkum (sbr. mynd 4)	31
3.4	Greining á menningarsögulegu gildi landslags á áhrifasvæði virkjana á Reykjanesi	38
3.4.1	Krýsuvík - tún, bæjarstæði og hjáleigur. Flokkun: Búsetulandslag - Innangarðs.....	38
3.4.2	Svæði næst utan túns í Krýsuvík. Búsetulandslag - Úthagi með óstöðugleika.	38
3.4.3	Svæði austan, norðan og vestan við Kleifarvatn. Óbyggt svæði – gróðursnautt hraunlendi/fjalllendi. Litlar sem engar nytjar.	39
3.4.4	Svæði norðan Trölladyngju. Óbyggt svæði með seljanytjum.	39
3.4.5	Svæði við sjó suðvestur af Krýsuvík (Selatangar). Athafnasvæði við sjó – verstöð.	39
3.4.6	Seltún. Búsetulandslag – Jarðhitasvæði.....	39
3.5	Niðurstöður	40
4	Umræður og lokaorð	41
	Heimildir	42

Myndaskrá

Mynd 1: Rannsóknarsnið og rannsóknarsvæði – tengsl og samanburður.....	7
Mynd 2: Gönguleiðin um svæðið við Þjórsá (kort: David Ostmann)	10
Mynd 3: Gönguleiðin á Reykjanesskaga (kort: David Ostmann)	11
Mynd 4: Tillaga að flokkun landshátta eins og hún gæti litið út á landsvísu.	31
Mynd 5: Áhrifasvæði virkjanakosta á Austurengjum og við Trölladyngju.	35
Mynd 6: Skráðar fornminjar á áhrifasvæðinu, í Grindavík og Sveitarfélaginu Vogum auk nærliggjandi svæða.....	36
Mynd 7: Tilraun til flokkunar á landsháttum á áhrifasvæðinu og næsta nágrenni.....	37

1 Inngangur

Á undanförnum árum hefur orðið sífellt ljósara að rannsóknir á landslagi skortir á Íslandi. Krafan um betri þekkingu á þeim verðmætum og gildum sem felast í landslagi og varða m.a. upplifun, fegurð og menningarminjar er tilkomin af ýmsum ástæðum en meðal annars mætti nefna mikilvægi náttúru í ferðamennsku og hraðari breytingar af mannavöldum á landslagi en áður hafa þekkt vegna landnýtingar af ýmsu tagi – en í þeirri orsök liggur einmitt rót landslagsrannsókna í Evrópulöndum. Landslag hefur enn fremur fengið aukið vægi í alþjóðlegum samningum, t.d. í Evrópusamningi um landslag (e. European Landscape Convention) sem Ísland undirritaði árið 2012 en hefur þó enn ekki verið fullgiltur hér á landi. Þar er m.a. gert ráð fyrir að landslag sé mikilvægur þáttur í lífsgæðum almennings og gegni lykilhlutverki í velferð einstaklinga og þjóðfélagsins (Council of Europe, 2000). Í skilgreiningu sáttmálans á hugtakinu er gert ráð fyrir að landslag sé „svæði sem fólk skynjar að hafi ákveðin einkenni sem eru tilkomin vegna virkni eða samspils náttúrulegra og/eða mannlegra þátta“ (Lög um náttúruvernd, nr. 60/2013, 5. gr.12). Með öðrum orðum er landslag ekki aðeins „ósnotin náttúra“ heldur getur maðurinn átt hlut í mótun þess – mannlegir og náttúrulegir þættir verða ekki sundur skildir þegar landslag á í hlut. Þannig geta mannvirki, til dæmis fornleifar, verið hluti af landslagi og einnig huglægir þættir sem hafa áhrif á skynjun og fegurðar upplifun.

Líkt og í öðrum löndum heimsins tekur landslag á Íslandi stöðugum og vaxandi breytingum vegna landnotkunar, m.a. vegna virkjanaframkvæmda. Rammaáætlun er ferli sem ætlað er að greiða úr ágreiningi sem kann að rísa vegna ólíkra hugmynda um hvernig skuli nýta auðlindir í náttúru Íslands. Hið endanlega markmið hennar er að leggja mat á virkjanakosti og raða þeim í nýtingarflokk, biðflokk eða verndarflokk. Um þetta ferli gilda lög (lög um verndar- og orkunýtingaráætlun nr. 48/2011) en markmið þeirra er „...að tryggja að nýting landsvæða þar sem er að finna virkjunarkosti byggist á langtímasjónarmiðum og heildstæðu hagsmunamati þar sem tekið er tillit til verndargildis náttúru og menningarsögulegra minja, hagkvæmni og arðsemi ólíkra nýtingarkosta og annarra gilda sem varða þjóðarhag, svo og hagsmuna þeirra sem nýta þessi sömu gæði, með sjálfbæra þróun að leiðarljósi.“

Í faghópum Rammaáætlunar sitja sérfræðingar á sviði raun-, félags- og hugvísinda sem ætlað er að leggja mat á ýmsa þætti á fyrirhuguðum virkjanasvæðum. Þeir safna fyrirbyggjandi gögnum og reyna út frá þeim að meta verðmæti tiltekinna þátta á svæðunum og einnig fyrirsjáanleg áhrif sem virkjanir kunna að hafa á þessa þætti. Viðföng sem faghópur I leggur mat á eru jarðminjar og vatnafar, lífverur vistkerfi og jarðvegur, menningarminjar og síðast en ekki síst landslag og víðerni. Síðastnefndu viðföngin má segja að hafi verið munaðarlaus innan kerfisins, engin opinber stofnun ber ábyrgð á landslagi og víðernum og engar grunnrannsóknir hafa farið fram á vegum opinberra aðila, ólíkt öðrum viðföngum. Nokkrar akademískar rannsóknir hafa þó verið gerðar á landslagi, einkum af doktorsnemum (sjá t.d. Gísli Pálsson, 2011; Guðbjörgu R. Jóhannesdóttur, 2015 og Eddu R.H. Waage, 2013).

Bent hefur verið á áþreifanlegan skort á rannsóknum á landslagi og víðernum á síðustu árum en nokkur árangur hefur náðst við að bæta þar úr innan Rammaáætlunar. Að loknum 2. áfanga

kom út skýrsla um greiningu og flokkun landslags eftir sjónrænum viðmiðum (Þóra Ellen Þórhallsdóttir, Þorvarður Árnason, Hlynur Bárðarson og Karen Pálsdóttir, 2010), sem var til bóta en vinna við annan hluta verkefnisins, sem sneri að mati á landslagi og gildi þess fór ekki af stað. Bárust faghópi I ýmsar athugasemdir vegna þessa að loknu opnu kynningarferli (Svör faghóps I við athugasemdum, 2010) og í framhaldinu var ákveðið að halda áfram með rannsóknir á sviði landslags í 3. áfanga Rammaáætlunar.

Í þessari skýrslu eru kynntar fyrstu niðurstöður tveggja forrannsókna á þessu sviði. Forsendur beggja rannsókna eru útlistaðar nánar í sérstökum köflum hér á eftir. Kafli 2 inniheldur fyrstu drög að niðurstöðum rannsóknar um fagurferðilegt gildi landslags, en kafli 3 inniheldur niðurstöður rannsóknar á menningarsögulegu gildi landslags.

Verkið var unnið gegnum Háskóla Íslands í samstarfi við Fornleifastofnun Íslands.

2 Forrannsókn á fagurferðilegu gildi landslags

2.1 Inngangur

Í athugasemdum faghóps I, í skýrslu um niðurstöður 2. áfanga Rammaáætlunar (2011) er sérstaklega bent á mikilvægi þess að „fá mat á fagurfræðilegu- upplifunar- og tilfinningalegu gildi íslensks landslags“. Sú rannsókn sem hér er kynnt til sögunnar er unnin fyrir faghóp I í 3. áfanga Rammaáætlunar, og er ætlað svara þessu kalli. Rétt er að taka fram að hér er um fyrstu drög að ræða, sem byggir á frumgreiningu á um það bil fjórðungi gagnasafnsins. Þessar niðurstöður eiga því eftir að verða umfangsmeiri og eru birtar með þeim fyrirvara að breytingar verða eftir því sem greiningu vindur fram. Eftir sem áður gefa þessi drög mynd af því formi sem endanlegar niðurstöður rannsóknarinnar verða á.

2.1.1 Um hugtakanotkun

Gagnrýna má hugtakið fagurfræðilegt gildi á þeim forsendum að það taki ekki mið af þeim mun sem er á ensku orðunum *aesthetics* og *aesthetic*. Í ensku er orðið *aesthetics* notað til að vísa til ákveðins fræðasviðs og úr því samhengi er komin íslenska þýðingin fagurfræði. En *aesthetic* er einnig notað sem lýsingarorð í ensku til að lýsa þeim gildum og upplifunum sem fræðasviðið fagurfræði fjallar um (*aesthetic value*, *aesthetic experience*). Þýðingin fagurfræðilegt nær ekki að fanga þennan mun þar sem viðskeytið fræðilegt gefur til kynna að verið sé að lýsa einhverju sem felur í sér fræðilega nálgun, en þau gildi og upplifanir sem vísað er til með orðinu *aesthetic value* eru síst af öllu fræðilegs eðlis. Til að leysa þennan þýðingarvanda hefur Njörður Sigurjónsson, dósent við Háskólann á Bifröst stungið upp á þýðingunum fagurferði og fagurferðilegt gildi, en þessar þýðingar lýsa því á skýrari hátt hvernig rannsóknir í fagurfræði fjalla um fagurferði og fagurferðileg gildi á sama hátt og rannsóknir í siðfræði fjalla um siðferði og siðferðileg gildi. Fagurferði vísar þannig til skynjunar og mats fólks á fegurð og ljótleika, rétt eins og siðferði vísar til mats fólks á góðu og illu. Skýrsluhöfundar munu af þessum ástæðum hér eftir notast við hugtakið fagurferðilegt gildi í stað fagurfræðilegs gildis.

Sömuleiðis munum við notast einungis við hugtakið fagurferðilegt gildi í stað þess að nota þrískipta hugtakið fagurferðilegt, upplifunar- og tilfinningalegt gildi eins og gert hefur verið í samhengi Rammaáætlunar. Þessari þrískiptu orðanotkun er ætlað að fanga það hvernig fagurferðilegt gildi felur í sér meira en einungis sjónræna þætti, en margir fræðimenn hafa á síðustu árum gagnrýnt ofuráherslu á hið sjónræna í túlkun á landslagshugtakinu og fagurferðilegum hliðum þess og hvatt til víðari skilnings á landslagi sem sambandi eða samræðu milli manns og lands sem skapast í gegnum upplifun fólks af og í landslaginu (Karl Benediktsson & Katrín Anna Lund 2010; Wylie, 2007; Ingold, 2000). Þar sem áhersla á hið sjónræna (og þar með fjarlægð áhorfandans) hefur einnig verið miðpunktur athyglinnar í skilningi á fegurð og hinu fagurferðilega hefur tilhneigingin verið sú að ýta fegurðinni til hliðar með hinu sjónræna þegar ætlunin er að víkka út landslagshugtakið. Í íslensku samhengi er þetta einkar bagalegt þar sem landslagshugtakið er mjög nátengt fegurðarhugtakinu í íslenskri málnotkun (Edda R.H. Waage, 2010, 2012). Í stað þess að túlka fegurð aðeins út frá hinu sjónræna, má frekar skilja fegurð og hið fagurferðilega í mun víðara samhengi út frá því

sambandi og samtvinnun vitundar og viðfangs sem reynslan af fegurð einkennist af (Guðbjörg R. Jóhannesdóttir, 2015, 2010; Guðbjörg R. Jóhannesdóttir og Sigríður Þorgeirsdóttir, 2011). Ef fegurðarhugtakið er víkkað út á þennan hátt er ekki hægt að segja að áhersla á fegurð í skilningi á landslagshugtakinu stuðli að því að smætta landslag niður í hið sjónræna; frekar hjálpar þá fegurðarhugtakið okkur að skilja hvers konar samræða það er sem á sér stað á milli manns og lands og við köllum landslag. Af þessum ástæðum verður framvegis einungis notast við orðið fagurferðilegt gildi landslags þar sem yfirgrípsmeiri skilningur á hinu fagurferðilega felur í raun í sér upplifunar- og tilfinningalega þætti í gildi landslags.

2.1.2 Forsendur við mat á landslagi samkvæmt Evrópska landslagssamningnum

Landslagshugtakið er marglaga hugtak sem vísar í senn til hlutbundinna þátta og fagurferðilegrar skynjunar fólks, eins og fram kemur í skilgreiningu hugtaksins í Evrópusamningnum um landslag. Skilgreining hugtaksins ein og sér dugir þó skammt ef beita á hugtakinu í skipulagsmálum. Í almennum viðmiðum Evrópusamningsins um landslag er lögð áhersla á að eitt af fyrstu skrefum hvers samningsaðila í átt að því að marka stefnu í landslagsmálum sé að viðurkenna grundvallarhlutverk þess að afla yfirgrípsmikillar þekkingar á landslagi: „Greining, lýsing og mat á landslagi er fyrsta stig hverrar landslagsstefnu. Þetta felur í sér greiningu á sköpulagi landsins, fornleifafræðilegum, sagnfræðilegum, menningarlegum og náttúrulegum einkennum og tengslum þeirra, sem og greiningu á breytingum. Skynjun almennings á landslagi ætti líka að greina bæði frá sjónarhóli sögulegrar þróunar og mikilvægis hennar í núinu” (Council of Europe, 2008, Part I-General Principles).

Fagurferðilegt gildi landslags og merking þess verður til þegar öll þessi einkenni landslagsins verða að einni heild í reynslu og upplifun þeirra sem dvelja í landslaginu. Fagurferðilegt gildi landslags á þannig rætur sínar í samspili þess hlutbundna og þess skynjaða og því er það lykilatriði þegar kemur að mati á slíku gildi að skoða náði upplifanir fólks af landslagi þar sem hið hlutbundna og huglæga mætast.

Gildi landslags og merking þess verður til í margþættri sögu landslagsins, hvort sem það er saga af mannlegum athöfnum eða líffræðileg eða jarðfræðileg saga af athöfnum náttúrukraftanna. Landslagshugtakið er tæki til að beita í ákvarðanatöku sem afhjúpar þessar sögur og tengsl og á þann hátt getur það veitt yfirgrípsmeiri yfirsýn yfir gildi náttúru og umhverfis en aðferðir hagfræðinnar og náttúruvísindanna einar og sér. Í stað þess að einangra og aðskilja ólík viðföng gildis, gerir landslagshugtakið kleift að byggja upp heildstæðari nálgun, þar sem landslag innifelur öll þau mismunandi lög af sögum sem eru uppsprettur fagurferðilegrar skynjunar fólks á landinu, og skapa þannig fagurferðilegt gildi landslags. Landslag hefur margar sögur að segja. Fyrst er það jarðsagan sem er sögð t.d. af jarðfræðingum og því fólki sem hefur upplifað jarðskjálfta, eldgos og bráðnandi jökla. Í öðru lagi er það gróður- og dýralífssagan sem líffræðingurinn eða bóndinn geta t.d. sagt okkur. Næst er það fornleifa- og mannfræðilega sagan af landnámi og mannlegri þróun landslagsins; og að lokum eru það sögur fólksins sem lifir og dvelur í landslaginu og tengist því í gegnum reynslu sína og upplifanir, minningar, sögur, bókmenntir og listir.

Í Evrópusamningnum um landslag er í þessu samhengi lögð rík áhersla á rétt almennings til þátttöku í mati á gildi landslags og ákvarðanatöku um þróun þess: „Allar aðferðir sem farið er

í til að skilgreina, innleiða og fylgjast með landslagsstefnu ættu að fara í gegnum ferli sem tryggir þátttöku almennings og annarra hlutaðeigandi aðila, með það að markmiði að gera þeim kleift að hafa virkt hlutverk í að móta, innleiða og fylgjast með markmiðum um landslagsgæði” (Council of Europe, 2008, Part I-General Principles). Hvaða aðferðum skal beitt er útfærsluatriði aðildarlandanna, en ljóst er að mikilvægt er að þróa aðferðir við landslagsmat sem geta fangað upplifanir almennings, heimamanna sem og ferðamanna, af landslagi, og sem gera almenningi kleift að hugleiða og tjá sig um upplifanir sínar og tengsl við landslagið. Þannig má skapa grundvöll til þeirrar samræðu og samráðs við almenning um gildi landslags sem fjallað er um í Evrópska landslagssamningnum.

2.1.3 Markmið og rannsóknarspurningar

Í þeirri forrannsókn á aðferðum við mat á fagurferðilegu gildi landslags sem hér verður lýst eru tekin fyrstu skrefin í að þróa aðferðir í þá átt sem lýst er hér að ofan og spurt: *Hvernig má greina fagurferðilegt gildi landslags?* Tilgangur þessarar rannsóknar er því að gera tillögu að aðferðafræðilegri nálgun þar að lútandi.

Eins og fram kemur að ofan verður fagurferðilegt gildi landslags til í reynslu og upplifun af hinum ýmsu þáttum sem einkenna landslagið. Því er ljóst að leiðin að þessu markmiði liggur í gegnum rannsóknir á reynslu og upplifun fólks. Við mótun aðferðafræðinnar var því leitast við að finna aðferðir sem henta slíkum rannsóknum, og gera kleift að koma sögum fólksins á framfæri. Í þessu samhengi spyrjum við einnig: *Hvaða aðferðir henta til greiningar á fagurferðilegu gildi landslags?*

Hið eiginlega markmið þessarar forrannsóknar er þannig að þróa aðferðafræðilega nálgun sem gerir kleift að svara spurningunni: *Í hverju felst fagurferðilegt gildi landslags á rannsóknarsvæðunum við Þjórsá og á Reykjanesskaga?*

2.2 Aðferðafræði

Rannsóknin byggir á grunni sem setja má undir hatt eigindlegrar rannsóknarhefðar. Í þessu felst það sjónarmið að leiðin til þekkingar á þeim hugmyndum og skilningi sem fólk leggur í líf sitt og umhverfi sé í gegnum þeirra eigin orð og athafnir, sem lýsa reynslu og upplifun. Sú forsenda liggur eigindlegum rannsóknum ennfremur til grundvallar að til að skilja tengsl fólks við umhverfi sitt, fari best á að nálgast það sem persónur í þeirra eigin aðstæðum. Þetta felur í sér að alla jafna er dvalið á vettvangi rannsóknar til lengri eða skemmri tíma. Þessar forsendur einar og sér leiða ekki til nauðsynlegrar niðurstöðu við útfærslu rannsóknar, heldur getur rannsóknarsniðið orðið með ýmsum hætti. Nánari útfærsla rannsóknarsniðsins byggir þá enn frekar á þeim veru- og þekkingarfræðilegu forsendum sem rannsakendur leggja nálgun sinni til grundvallar, sem og þeim aðferðum sem beitt er til gagnaöflunar og greiningar. Eins og gefur að skilja ráða tími og fjárráð því hvað er mögulegt hverju sinni og hafa þannig einnig mótandi áhrif á rannsóknarsniðið.

2.2.1 Rannsóknarsvæði

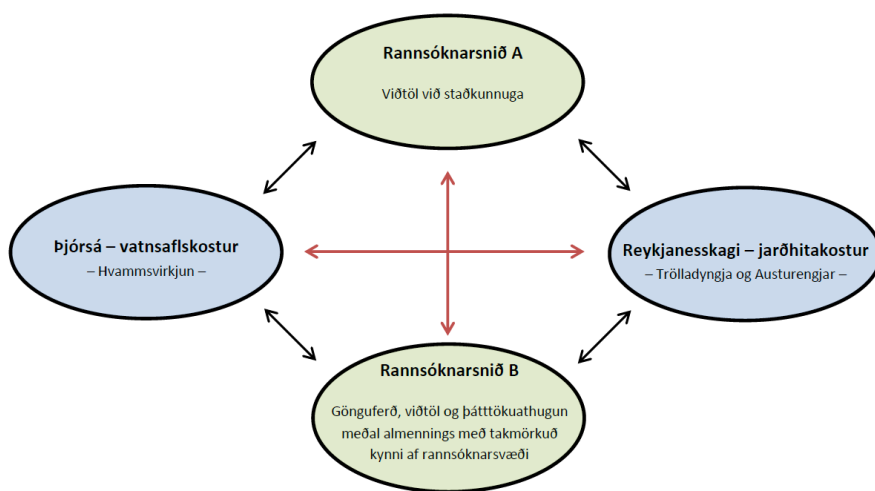
Rannsóknin sem hér um ræðir er tilviksrannsókn (Thomas, 2011), en í því felst að afmarkað tilvik er tekið til ítarlegrar skoðunar, í samræmi við rannsóknarspurningar, út frá fleiri en einu sjónarhorni. Þannig er reynt að afla djúps skilnings á viðfangsefninu í því flókna samhengi veruleikans sem hvert tilvik býður upp á. Í þessari rannsókn er um tvö tilvik að ræða; tvö aðskilin rannsóknarsvæði sem skilgreind voru á grundvelli þess lista virkjunarkosta sem 3. áfangi Rammaáætlunar hafði til umfjöllunar, eins og sá listi leit út í mars 2015 (Rammaáætlun, 2015, 11. mars). Tvö tilvik gefa kost á samanburði niðurstaðna með tilliti til fyrirframskilgreindra þátta sem dýpkar skilning á niðurstöðum hvors tilviks fyrir sig (Punch, 2014).

Við val og skilgreiningu á rannsóknarsvæðum var ákveðið að annað svæðið næði yfir vatnsaflskost en hitt svæðið næði yfir jarðhitakost. Þannig mætti mögulega greina hvort form virkjunar, og þá sérstaklega hugmyndir þátttakenda þar að lútandi, hefði áhrif á niðurstöður rannsóknarinnar. Einnig var ákveðið að annað svæðið yrði í byggð en hitt ekki, á þeim forsendum að búseta á svæðinu kynni að hafa mótandi áhrif á tilfinningaleg tengsl fólks við landið, og hafa þar með mótandi áhrif á niðurstöður rannsóknarinnar. Að lokum var tekin sú ákvörðun að hafa bæði svæðin það nálægt höfuðborginni að fara mætti í dagsferðir um hvort svæði fyrir sig, að meðtöldum akstri til og frá höfuðborginni. Var sú ákvörðun tekin til að gefa kost á rannsóknarsniði B (sjá að neðan), með sem minnstum fjárútlátum, enda var fjarlægð frá höfuðborginni ekki talin hafa áhrif á niðurstöður rannsóknarinnar.

Annað rannsóknarsvæðið er við Þjórsá, nánar tiltekið á áhrifasvæði fyrirhugaðrar Hvammsvirkjunar (virkjunarkostur R3129A), beggja vegna Þjórsár; í Skeiða- og Gnúpverjahreppi annars vegar og Rangárþingi ytra hins vegar. Hitt rannsóknarsvæðið er á Reykjanesskaga, nánar tiltekið á áhrifasvæði fyrirhugaðrar virkjunar við Trölladyngju (virkjunarkostur R3265A), og á áhrifasvæði fyrirhugaðrar virkjunar við Austurengjahver og Krísuvík (virkjunarkostur R3267A). Verður hér eftir vísað til þessara tveggja rannsóknarsvæða sem svæðið við Þjórsá og svæðið á Reykjanesskaga.

2.2.2 Rannsóknarsnið

Í þeim tilgangi að fá sem dýpstan skilning á fagurferðilegu gildi landslags, á hvoru svæði um sig, var ákveðið að nálgast viðfangsefnið frá fleiri en einum sjónarhóli. Því var lagt upp með tvö ólík rannsóknarsnið sem náðu til beggja rannsóknarsvæða en sem hvort um sig endurspeglar tvo hópa fólks (mynd 1). Annars vegar var *rannsóknarsnið A*, þar sem gildi landslags meðal *staðkunnugra* var til skoðunar. Staðkunnugir vísar hér til fólks sem þekkir vel til á rannsóknarsvæðinu sem um ræðir, ýmist í gegnum búsetu eða skemmri dvöl. Hins vegar var *rannsóknarsnið B*, sem sneri að gildi landslags meðal *almennings*, en almenningur vísar hér til fólks sem hefur engin eða lítil tengsl við rannsóknarsvæðið sem um ræðir.

Mynd 1: Rannsóknarsnið og rannsóknarsvæði – tengsl og samanburður

Þetta fyrirkomulag er jafnframt til samræmis við það markmið rannsóknarinnar að bera saman ólík rannsóknarsnið og um leið aðferðir við rannsóknir á gildi landslags. Tilgangur þess er að leggja mat á kosti hinna ólíku rannsóknarsniða og niðurstöður þeirra, og þróa með því aðferðafræðilega nálgun sem leggja má til grundvallar víðtækari rannsóknum á gildi landslags fyrir næsta áfanga Rammaáætlunar. Verður þessum tveimur rannsóknarsniðum nú nánar lýst:

2.2.2.1 Rannsóknarsnið A

Gagna var aflað í gegnum viðtöl sem flest fóru fram á heimili viðmælanda og/eða á göngu um rannsóknarsvæðið. Staðsetningu viðtalanna má rökstyðja með þeirri áherslu eigindlegra rannsóknaraðferða að til að skilja til fullnustu hugmyndir fólks um líf sitt og umhverfi, sé nauðsynlegt að átta sig á því samhengi sem þeim eru búnar, þ.e. hinu daglega umhverfi fólks (Taylor & Bogdan, 1998). Í eigindlegum viðtalsrannsóknum er einnig almennt talið skipta máli að viðtalið fari fram í aðstæðum sem valdefli viðmælanda gagnvart rannsókanda, og að heimavöllur viðmælanda sé því að öllum líkindum betri kostur en aðrir (Taylor & Bogdan, 1998; Kvale & Brinkmann, 2015; Punch 2014). Varðandi þetta atriði er rétt að benda á að viðfangsefni þeirrar rannsóknar sem hér um ræðir, þ.e. fagurferðilegt gild landslags, er ekki auðvelt viðureignar í samtali. Viðfangsefnið krefst þess að viðmælandi opni sig gagnvart

rannsakendum, bæði hvað varðar hugsanir sínar og tilfinningar, sem sumar hverjar eru mjög persónulegar. Slíkt umræðuefni er ekki hversdagslegt og því mátti gera ráð fyrir að viðmælendur væru margir hverjir að orða þessar hugsanir sínar og tilfinningar gagnvart landinu í fyrsta skipti. Í því sambandi má benda á að þegar vel tekst til er eigindlegt viðtal ekki aðeins leið til gagnaöflunar, heldur er viðtalið sjálft vettvangur þekkingarsköpunar í gegnum samtal viðmælanda og rannsakanda (Brinkmann & Kvale, 2015).

Sem fyrr sagði fóru sum viðtölin jafnframt fram á göngu um rannsóknarsvæðið, en þess var farið á leit við viðmælendur að þeir sýndu rannsakendum þá staði sem þeir héldu sérstaklega upp á með tilliti til viðfangsefnis rannsóknarinnar. Staðsetning þeirra viðtala sem fram fóru á göngu var þannig valin af viðmælanda hverju sinni. Sú aðferð að taka viðtal á göngu um staði byggir á þeirri tengslaverufræðilegu sýn að til viðbótar því samtali sem á sér stað milli viðmælanda og rannsakanda, eigi vettvangur viðtalsins aukinheldur þátt í sköpun þeirrar þekkingar sem verður til í viðtalinu (Anderson, 2004). Þar sem rannsóknin snýst um landslag og fagurferðilegt gildi þess, var það mat rannsakanda að landslagið sjálft hefði þannig mikilvægu hlutverki að gegna í framkvæmd viðtalsins, hvort sem gengið væri um landið eða horft á það út um eldhúsgluggann meðan á viðtalinu stæði.

Viðtölin voru opin og hálfstöðluð (Brinkmann & Kvale, 2015), sem þýðir að áhersla var lögð á að viðmælendur gætu tjáð sig og fjallað um viðfangsefnið á eigin forsendum og með eigin orðum, um leið og rannsakendur gættu þess að viðtalið kæmi inn á alla þá þætti sem taldir voru skipta máli fyrir rannsóknina. Viðmælendur voru beðnir um að fara með rannsakendum á svæði sem hefði sérstaka merkingu fyrir þeim, og ef tækifæri bauðst ekki til þess voru þeir beðnir um að fara þangað með rannsakendum í huganum. Þeir þættir sem lögð var áhersla á að draga fram í þessu samhengi voru: Hvernig viðmælendur nota svæðið; hvernig þeir kynntust því; hvernig viðmælendum líður á þessu svæði/ hvaða tilfinningar þeir upplifa þar; hvað það væri sem dregur þá á tiltekna staði; og hvað væri sérstakt við landslagið. Einnig var leitast við að koma inn á hvaða gildi landslagið á þessu tiltekna svæði hefði fyrir viðmælendur. Viðtölin voru hljóðrituð og afrituð orðrétt áður en kom að greiningu þeirra.

2.2.2.2 Rannsóknarsnið B

Á grundvelli þeirrar þekkingar sem rannsakendur öfluðu sér í gegnum framkvæmd rannsóknarsniðs A, var hönnuð dagsferð á hvort rannsóknarsvæði fyrir sig sem innihélt gönguleið um svæðið. Ferðirnar voru auglýstar á póstlista Ferðafélags Íslands og á póstlista starfsfólks við Háskóla Íslands. Farið var í rútu frá Reykjavík og gekk hópur þátttakenda, úr röðum almennings, hina fyrirfram ákveðnu gönguleið áður en snúið var aftur til Reykjavíkur. Við ferðarlok var þátttakendum skipt í tvo hópa. Við annan hópinn var tekið eitt hópviðtal, en einstaklingsviðtöl voru tekin við þá sem lentu í hinum hópnum. Viðtölin fóru fram nokkrum dögum eftir að ferðunum lauk.

Sú ákvörðun að taka hópviðtal við helming þátttakenda, og einstaklingsviðtöl við hinn helminginn var tekin í þeim tilgangi að bera saman niðurstöður þessara tveggja aðferða. Það er talinn einn af kostum hópviðtala að þau gefa innsýn í hugarheim nokkurra þátttakenda á skemmri tíma en ef um einstaklingsviðtal við alla sömu þátttakendur hefði verið að ræða (Punch, 2014). Aðferðin getur því mögulega sparað tíma við framkvæmd viðtalsrannsókna.

Annar kostur hópviðtala er að ekki aðeins veitir viðtalið innsýn í hugarheim nokkurra viðmælenda á sama tíma, heldur getur viðtalið jafnframt verið vettvangur skoðanaskipta milli þeirra viðmælenda sem taka þátt, og það þannig veitt dýpri skilning á hugmyndum viðmælenda en samtal einstakra viðmælenda við rannsakendur hefði gert (Punch, 2014).

Þar sem staðsetning hópviðatalanna gat ekki verið á heimavelli (sbr. umfjöllun við rannsóknarsnið A), enda um að ræða einstaklinga sem engin tengsl höfðu sín á milli, var ákveðið að viðtölin færu fram á hlutlausum stað, og varð fundarherbergi í Öskju, Háskóla Íslands, fyrir valinu. Einstaklingsviðtölin fóru öll fram á sama stað, utan tvö, til að gæta samræmis við samanburð á niðurstöðum þessara tveggja gagnaöflunaraðferða. Líkt og í rannsóknarsniði A voru viðtölin opin og hálfstöðluð, en þeir þættir sem rannsakendur leituðust við að koma inn á voru: Hvernig þátttakendum fannst ferðin/gangan, hvað stóð upp úr, hvað var merkilegast og hvað vakti athygli þeirra; hvernig þátttakendum leið í ferðinni, hvaða tilfinningar þeir upplifðu og hvort það hefði verið breytilegt eftir svæðum; hvað þátttakendum fannst sérstakt við landslagið á svæðinu, hvort eitthvað einkenndi þennan stað miðað við aðra; hversu vel þátttakendur þekktu svæðið fyrir; hversvegna þátttakendur færu í svona ferðir og hvaða gildi það hefði fyrir þá; hversu mikið þeir gengju/ferðuðust og hversvegna þeir hefðu ákveðið að taka þátt. Öll viðtölin voru hljóðrituð og afrituð orðrétt að þeim loknum, áður en kom að greiningu.

Til viðbótar þeim viðtalsgögnum sem hér hefur verið lýst að framan, samanstanda vettvangsgögn rannsóknarsniðs B einnig af þátttökuathugunum sem rannsakendur framkvæmdu meðan á ferðunum stóð¹. Þátttökuathugun felur í sér nákvæmar lýsinar á vettvanginum og því sem þar fór fram, sem og ályktanir og túlkanir rannsakanda þar að lútandi (Taylor & Bogdan, 1998).

2.2.3 Framkvæmd gagnaöflunar

2.2.3.1 Þjósá – Rannsóknarsnið A

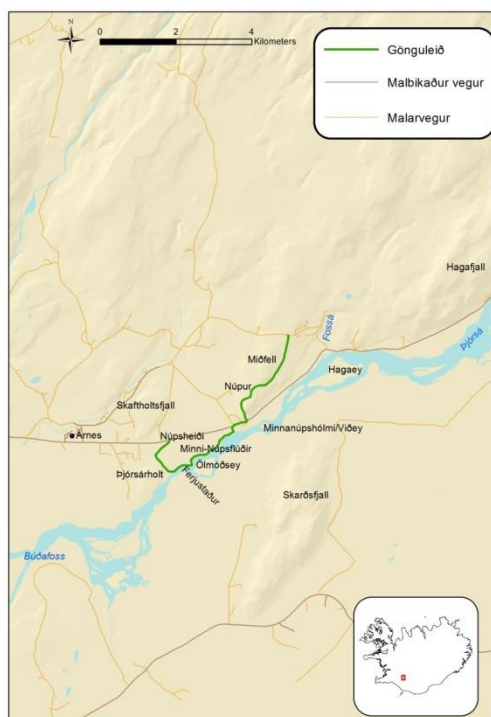
Staðkunnugir í þessum hluta rannsóknarinnar voru flestir heimamenn með búsetu í sveitinni, en einnig fólk sem hefur þar aðsetur með hléum. Við val á viðmælendum var horft til staðsetningar búsetu/aðseturs. Þannig bjuggu þeir allir, eða höfðu aðsetur, á því svæði sem liggur að eða nærri fyrirhugaðri Hvammsvirkjun. Leitast var við að tala við fólk af báðum kynjum, á ýmsum aldri, og með mislanga búsetusögu á svæðinu. Þannig var alls rætt við 14 einstaklinga í níu viðtölum. Lengd viðtala var á bilinu 1klst til 3½ klst. Af þessum 14 viðmælendum voru átta konur og sex karlar, á aldrinum 34 til 72 ára, en meðalaldur þeirra var 57 ár. Fimm þeirra voru fædd og uppalin í sveitinni, en níu höfðu flust á svæðið eftir að komið var á fullorðinsár. Meðal þeirra síðartöldu náði saga búsetu/aðseturs skemmst 14 ár aftur í tímann. Rannsakendur dvöldu á svæðinu dagana 29. júní – 2. júlí og fóru flest viðtölin fram á þeim tíma, utan eins viðtals sem var tekið 21. júlí.

¹ Hafþór Óskarsson aðstoðaði við gerð þátttökuathugana

2.2.3.2 Þjórsá – Rannsóknarsnið B

Farið var í gönguferð um rannsóknarsvæðið laugardaginn 8. ágúst 2015. Gengið var meðfram bökkum Þjórsár frá Þjórsárholti að Minni-Núpi, þaðan yfir Núpsfjall og í hlíðum Miðfells niður að Lómsstöðum (mynd 2). Alls tóku átta manns þátt í ferðinni, fimm konur og þrír karlar. Þátttakendur voru á aldursbilinu 46-68 ára, og meðalaldur þeirra var 57 ár.

Þátttakendur voru allir búsettir á höfuðborgarsvæðinu, en höfðu alist upp ýmist í Reykjavík eða á landsbyggðinni. Þátttakendur höfðu ólíka menntun að baki og komu úr ýmsum geirum samfélagsins. Í kjölfar ferðarinnar voru tekin fjögur einstaklingsviðtöl við tvær konur og tvo karla, og eitt hópviðtal við fjóra einstaklinga, þrjár konur og einn karl. Lengd viðtalanna voru á bilinu 1 til 2 klst. Viðtölin fóru öll fram dagana 10.-12. ágúst 2015.

Mynd 2: Gönguleiðin um svæðið við Þjórsá (kort: David Ostmann)

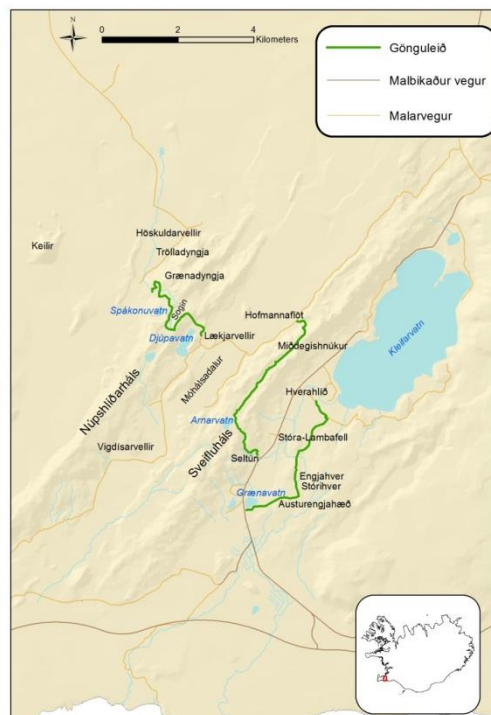
2.2.3.3 Reykjanesskagi – Rannsóknarsnið A

Þar sem enginn býr á hinu afmarkaða rannsóknarsvæði voru staðkunnugir í þessum hluta rannsóknarinnar skilgreindir þeir sem höfðu kynnst svæðinu í gegnum notkun á því. Sú notkun fólst annars vegar í útivist og hins vegar í sauðfjárbreit. Við val á viðmælendum var leitað eftir þátttakendum frá ólíkum byggðakjörnum í nágrenni svæðisins. Þannig komu viðmælendur frá Grindavík, Njarðvík, Keflavík og Hafnarfirði. Alls var rætt við sex viðmælendur hvern í sínu lagi, tvær konur og fjóra karla á aldursbilinu 37-67 ára, en meðalaldur þeirra var 54 ár. Lengd viðtala var á bilinu 1 til 3 klst. Fjögur viðtöl voru tekin dagana 22. – 26. júní, eitt 22. júlí og eitt 31. júlí.

2.2.3.4 Reykjanesskagi – Rannsóknarsnið B

Farið var í gönguferð um rannsóknarsvæðið laugardaginn 15. ágúst 2015. Gengnir voru þrír aðskildir leggir: frá Höskuldarvöllum yfir Núpshlíðarháls, í gegnum Sogin til Lækjarvalla; frá Hofmannaflöt yfir Sveifluháls til Seltúns; og frá Grænavatni yfir Austurengjahæð til Hverahlíðar við Kleifarvatn (mynd 3). Alls tóku 10 manns þátt í ferðinni, sex konur og fjórir karlar. Þátttakendur voru á aldursbilinu 44-70 ára, en meðalaldur þeirra var 59 ár.

Þátttakendur voru allir búsettir á höfuðborgarsvæðinu, en höfðu alist upp ýmist í Reykjavík eða á landsbyggðinni. Þátttakendur höfðu ólíka menntun að baki og komu úr ýmsum geirum samfélagsins. Í kjölfar ferðarinnar voru tekin sex einstaklingsviðtöl við þrjár konur og þrjá karla, og eitt hópviðtal við þrjár konur og tvo karla. Lengd viðtala var á bilinu 30 mín. til 2 klst. Öll viðtölin fóru fram dagana 17.-19. ágúst 2015, utan tveggja sem fóru fram 25. og 26. ágúst.

Mynd 3: Gönguleiðin á Reykjanesskaga (kort: David Ostmann)

2.2.4 Greining gagna

Greining gagnanna var marglaga, í fyrsta lagi var leitast við að draga fram lýsingar á upplifunum af þeim náttúrufyrirbærum sem nefnd voru í viðtölunum, í samræmi við hugmyndir fyrirbærafræðilegrar nálgunar um þátt skynjunar í upplifun (Merleau-Ponty, 1945/2002). Í öðru lagi voru dregin fram ákveðin þemu, sem lýsa þeim gildum sem verða til í upplifun fólks af náttúrufyrirbærunum. Jafnframt var leitað eftir öðrum þáttum sem taldir voru geta haft áhrif á hina fagurferðilegu upplifun. Hugbúnaðurinn Atlas.ti var notaður til að halda utan um og samþætta lyklun.

2.3 Fagurferðilegt gildi landslags á svæðinu við Þjórsá í huga staðkunnugra

Í þeim kafla sem hér fer á eftir er leitast við að varpa ljósi á fagurferðilegt gildi landslags á svæðinu við Þjórsá. Niðurstöðurnar byggja á viðtölum við staðkunnuga, sbr. rannsóknarsnið A, en greining á gögnum úr rannsóknarsniði B býður vinnslu. Niðurstöður rannsóknarinnar eru þannig enn á vinnslustigi og ber að fara með sem slíkar.

Sú greining sem hér birtist byggir í fyrsta lagi á lýsingum á upplifunum af náttúrufyrirbærum landslagsins. Þau náttúrufyrirbæri sem helst bar á góma á svæðinu við Þjórsá eru: Sjálf áin Þjórsá og eyjarnar í henni; ýmis fjöll á svæðinu, svo sem Hekla, Núpur, Miðfell og Skarðsfjall; fuglalíf og gróðurlíf; og jarðhræringar. Þjórsá sjálf spilar það stórt hlutverk í landslagsupplifun fólks á svæðinu að greining þar að lútandi snertir á flestum, ef ekki öllum þeim þáttum sem einkenna slíkar upplifanir almennt, einnig á grundvelli annarra náttúrufyrirbæra. Lýsingar á upplifun af Þjórsá eru því í forgrunni greiningarinnar.

Á grundvelli þeirra lýsinga er í framhaldinu bent á þá þætti sem einkenna upplifunina, og lýsa þar með fagurferðilegu gildi landslagsins. Að lokum eru ræddir ytri þættir sem litað hafa landslagsupplifanir meðal viðmælenda, og þar með haft mótandi áhrif á fagurferðilegt gildi landslagsins.

2.3.1 Upplifun á náttúrufyrirbærum - Þjórsá

Ljóst má vera af viðmælendum rannsóknarinnar að tilvist Þjórsár er merkingarþrungin fyrir líf margra í sveitinni. Áin skilur á milli Skeiða- og Gnúpverjahrepps og Rangárþings ytra, og táknar þannig endimörk sveitarfélaganna. Að þessu leytinu afmarkar hún ekki aðeins það landsvæði sem íbúarnir kenna sig við, heldur setur hún einnig ýmsum samfélagslegum athöfnum mörk, svo sem smalamennsku. En áin spilar einnig stórt hlutverk í landslagsupplifun fólks á svæðinu. Ef horft er til þeirrar líkamlegu skynjunar, sem liggur upplifuninni til grundvallar, má skipta henni í þrennt: *Að dvelja* við ána; *að horfa* á ána; *að heyra* í ánni. Skoðum betur hvað í þessu felst.

2.3.1.1 *Að dvelja við Þjórsárbakka*

Flestir viðmælendur töluðu um að hafa stundað útivist á bökkum árinna. Þeir viðmælendur sem aldrei voru upp á svæðinu minnstust margir hverjir á að hafa riðið út meðfram ánni í æsku, þótt tækifæri til slíkrar iðkunar væru ef til vill ekki eins mörg í dag og þau voru á æskuárunum. Einn viðmælandi lýsti því svo að þegar gesti bar að garði hafi það tíðkast að ríða upp meðfram ánni, frá ferjustaðnum við Ölmóðsey, og þá skipti máli að fara upp með ánni en ekki niður með henni til að hafa útsýni yfir ána til Heklu. Tilgangur slíkra ferða var einfaldur:

Manni fannst að allir þyrftu að vita um þetta og sjá þetta.

En jafnvel þótt slíkir reiðtúrar séu orðnir sjaldgæfari í daglegu lífi hefur merking þeirra og tilgangur ekki gleymst, og þannig sagðist annar viðmælandi fara með gesti sína þessa leið ef hún vildi sýna þeim „*eitthvað sérlega fallegt*“.

Annar viðmælandi lýsti svo upplifun sinni af ferð með árbökkunum á hesti:

Við vorum fimm saman sem fórum í svona kvöldreiðtúr, þá var nú bjart, og niður með öllum bökkunum, og það var alveg logn, maður heyrði öll hljóð, og fuglarnir voru bara tvöfaldir í ánni því það speglaðist allt. ... Þannig að það bara svona sagði sig sjálft. Það hefði enginn annar staður verið flottari.

Nokkrir viðmælendur nefndu þessar reiðleiðir sem framtíðarmöguleika á uppbyggingu á ferðaþjónustu og aðrir tjáðu áhyggjur sínar af því að missa gamlar reiðleiðir og seljarústir meðfram bökkum Þjórsár ef til virkjanaframkvæmda kæmi:

Og þær eru út um allt sko. Gamlar reiðgötur. Og þetta á allt að fara undir vatn. Og líka rústirnar. Ég sakna þeirra nú. Það er bær sem heitir Skarðssel. Eða hét sko. Þetta eru bara tóftir. Og ég fer oft þangað með fólk að sýna því. Hvað ætli hafi verið hér? Þetta hefur verið hlaða, þetta hefur nú verið búið, eða eitthvað svona. Það sést svo vel. Það er alveg við árbakkann. En þetta fer víst undir vatn. Þetta fer í lónið. Það er soldið, soldið synd. Að það skuli ske. Finnst mér. Já, já. Það er ýmislegt í þessu.

Þeir viðmælendur sem búa ekki á svæðinu en eiga þar frístundahús og dvelja þar með hléum yfir árið, nýta árbakkana meira til útivistar en þeir sem búa þar að staðaldri, og þá er bæði gengið, riðið og hjólað meðfram árbökkunum. Aðspurðir hvað það væri sem drægi þau að ánni í gönguferðir sögðu þeir að það væri fyrst og fremst fjölbreytnin sem heillaði, það væri skemmtilegt að ganga með ánni og fylgjast bæði með fjölbreytni fuglalífs og gróðurs við ána og að fylgjast með árstíðabundnum breytingum sem verða á ánni sjálfri, á krafti hennar og litbrigðum. Einnig nefndu þeir að í gönguferðum meðfram ánni nytu þeir fagurs útsýnis og að slík útivist og hreyfing hefði afslappandi og endurnærandi áhrif eftir strangar vinnutarnir.

Þeir sem höfðu alist upp á svæðinu höfðu margir hverjir orð á þessum krafti árinna og lýstu því hvernig hann hafði vakið þeim ákveðinn ótta við ána þegar þeir voru börn. Hjá sumum hafði hún verið bannsvæði. Einn viðmælandinn rifjaði sérstaklega upp hættulega ferð á hesti yfir ána sem hún hafði farið sem barn. Sá ótti sem þessi ferð hafði vakið með henni, býr enn með henni og gerir vart við sig þegar hún fer nærri ánni, sérstaklega ef hún er með hund eða börn með sér sem gætu farið sér að voða. Áhugavert er að sami viðmælandi sagðist ekki finna fyrir þessum ótta þegar hún horfir yfir Þjórsá, við þær aðstæður finnst henni áin falleg.

Fleiri viðmælendur rifjuðu upp sögur, af sjálfum sér eða forfeðrum sínum, af því þegar farið hafði verið yfir ána. Það sem einkenndi allar sögurnar var yfirvofandi hættan af kraftmiklum straumnum í Þjórsá.

Aðrir lýstu þessum krafti í ánni sem uppsprettu jákvæðrar upplifunar þar sem óttablandin tilfinning gagnvart kraftinum í ánni gerði landslagið jafnframt tilkomumikið.

Mér finnst þetta tilkomumikið landslag og sjáiði hreyfinguna í ánni. Hún er allt að því scary núna. Eða hún er mjög scary. Ef þú dettur í hana þá áttu ekki neina von.

Þessi orð viðmælandans voru látin falla á göngu með rannsakendum, en sá hafði valið að ganga með þeim niður að ánni. Fleiri viðmælendur nefndu að þeir hefðu fylgt rannsakendum niður að ánni, ef tími hefði gefist til.

Annar viðmælandi sagði aðspurð hvernig hún upplifði að vera nálægt ánni á gönguferðum sínum:

Það er kannski líka, oft aðeins annars konar hrifning, það er kannski svona krafturinn í ánni þegar hún fer framhjá, en líka þessi svipuð hrifning að upplifa bara náttúruna, þessa fjölbreytni í náttúrunni, áin, fuglarnir, litli gróðurinn líka, ekki bara trén.

Aðspurð hvað það væri við kraftinn í ánni sem heillaði sagði hún:

Það er einhver svona hrifning af því sem að getur verið eyðileggjandi, en ég er samt örugg, líka einhver svona hringrásartilfinning, þetta fer framhjá og kemur aftur.

Fleiri viðmælendur sögðu frá svipaðri upplifun, að finna fyrir krafti og stærð jökulfljótsins Þjórsár og að finna í gegnum nálægð við þessa eiginleika dýpri merkingu í lífinu. Þannig sagði einn viðmælandi:

Hún heldur alltaf áfram – þetta er bara svona endalaust. Það verður að vera þannig, þess vegna má það ekki enda. Lífið einhvern veginn streymir fram eins og á. Þó hún fari alla leið til sjávar þá heldur hún alltaf áfram að koma. Það er svo merkilegt við þessa á. Og þetta endalaus vatn. Það kemur bara meira og meira, úr jöklinum. Sem er svo stórkostlegt. Af því þetta er svo stórt.

Annar setti þessa upplifun í víðara samhengi þess hvernig mannfólkið finnur merkingu í rennandi vatni og setur í samhengi við „eilífðartilfinningu og tímaleysi“, eins og finna má dæmi um í austrænni speki. Þriðji viðmælandinn sagði hins vegar:

Ár og lækir eru æðakerfið, þær eru blóðæðar jarðarinnar. Og, já. Þjórsá er ein af þeim.

Og bætti við:

Ef ég sest niður þarna við ána, þá bara hellist yfir mig bara svona kyrrðar- og friðartilfinning.

Fleiri viðmælendur lýstu sömu kyrrðar og friðartilfinningu og nefndu hvernig það að geta gengið með ánni, notið fagurs útsýnis sem breytist með árstíðunum, hlustað á hljóðin og fylgst með fuglalífi hefði afslappandi og endurnærandi áhrif. Slíkum tilfinningum lýstu viðmælendur einnig þegar þau ræddu um gildi þess að hafa útsýni yfir Þjórsá og að heyra hljóðin í henni.

2.3.1.2 Að heyra í Þjórsá

Eins og með aðrar stórar jökulár fer krafturinn í Þjórsá ekki leynt, jafnvel þegar nokkuð er komið frá árbökkunum. Mörgum viðmælendum varð tíðrætt um hljóðin í ánni og virtist sem þau ættu ríkan þátt í upplifun þeirra dagsdaglega, en þó með mismunandi hætti.

Einn viðmælandi úr hópi frístundahúsaeygenda talaði um hvernig hljóðin í ánni taka á móti þeim þegar þau koma á staðinn og hafa strax slakandi áhrif. Sami viðmælandi lýsti því að liggja útivið og lesa á sumrin til að geta hlustað á ána, og að þessi „róandi, stöðugi niður“ væri eitt af því sem hún sæktist eftir með dvöl sinni á svæðinu.

Fleiri viðmælendur úr hópi þeirra sem búa á svæðinu lýstu svipuðum upplifunum og hughrifum sem geta fylgt því að sitja úti og hlusta á ána:

Þetta er svona róandi og notalegt hljóð. Mér finnst rosa gott að setjast út á pall bara og hlusta. Þetta er bara róandi. Þetta er ákveðið þungt hljóð, svona, það er erfitt að lýsa, þetta er bara náttúran, maður fær svona [...] virðingu fyrir umhverfinu okkar myndi ég segja. [...] Já, þetta: Vá, hvað landið mitt býður mér upp á góðar tilfinningar.

Einn viðmælandi sem talaði á svipuðum nótum nefndi að einmitt vegna þessa þætti honum skýrtin sú umræða sem átt hefði sér stað í tengslum við Þjórsá og fyrirhugaðar virkjanaframkvæmdir:

Landsvirkjun gerði einhverja skýrslu og sagði að íbúar myndu losna við hávaðamengun af ánni. Mér fannst þetta alveg lýsa svo ólíkum viðhorfum. Mér þykir svo vænt um þetta þegar ég heyri í ánni.

Fleiri viðmælendur töluðu um að hljóðið væri „vinalegt“, „notalegt“ og „róandi“ og tengdu það við jákvæðar tilfinningar og minningar:

Oft á kvöldin þegar allt er kyrrt. Þá dynur í henni. Við heyrum það mjög vel. Og þá var alltaf sagt, jæja, þá er hann kominn að norðan. Og þá var þurrkur í vændum.

Auk þeirrar vellíðunar sem hljóðin í Þjórsá skapa, geta þau þannig einnig verið fyrirboði um veðrabrigði eða breyttar vindáttir, vitneskja sem vissulega kom að gagni um sláttutímamann áður fyrr, fyrir daga Veðurstofunnar. Nokkrir viðmælendur töluðu jafnframt um að hljóðin í þessu samhengi vektu upp minningar hjá þeim úr barnæsku sem tengdust forfeðrum þeirra:

Eitt sem skiptir mig máli persónulega varðandi Þjórsá, eru hljóðin í henni. Það heyrir í Þjórsá við ákveðnar aðstæður. Ég veit að langamma mín sem [...] bjó hér, hún gerði þetta líka. Þessi hljóð þau spá fyrir um veður. Þannig að ef ég heyri hér í Búða, sem er hérna aðeins í suður, þá get ég búist við rigningu. En ef ég heyri í Minna-Núps flúðum [...] þá get ég búist við þurrki. Þetta vissi langamma mín, ég veit það allavega, og þetta hefur ákveðna tengingu fyrir mig við þessa formóður mína sem var löngu dáið áður en ég fæddist og bjó hér. Þessi saga sem mér er sögð af henni, hún einhvern veginn skiptir mig máli.

Þetta dæmi sýnir hvernig hljóðin í Þjórsá geyma minningar sumra viðmælenda um forfeður sína, sem í gegnum endurtekna hljóðupplifun tengjast þannig landinu og fjölskyldusögu sinni sterkari böndum.

Hjá öðrum viðmælenda kom skýrt fram að þessi vísbending um veðrabreytingar komi enn að gagni, þótt sú vitneskja væri ekki nýtt til bústarfa, heldur til að njóta kyrrðarstunda í náttúrunni:

Stundum vakna ég á nóttinni og fer út á svalir ef veðrið er þannig, og stundum heyrir bara mjög mikið í ánni. Og það er svo mikil stilla og það er, þú veist, þetta verður eitthvað svo gígantísk upplifun einhvern veginn. Og það hefur líka alveg komið fyrir að þá hafi ég farið í göngutúr upp á Miðfell eða eitthvað svona, þegar ég vakna um nótt, eða eldsnemma um morgun. [...] Þá er maður að fara samt bara í þessum tilgangi, þú gætir alveg labbað eitthvað auðveldara, sérstaklega þegar maður er að vakna kannski, lítið sofinn eða eitthvað, en þetta er stund sem þú vilt ekki missa af. Þú ert nógu útsofinn til þess fara að njóta þess og, það er eins gott að þú nýtir það þá.

Hljóðin í Þjórsá eru þannig merkingarbær í hversdagslegri tilveru viðmælenda: Þau hafa róandi og endurnærandi áhrif og þau eru mikilvægur þáttur í tengslum fólks við fortíðina þar sem sú þekking sem felst í að spá í veður út frá hljóðum árinna hefur borist á milli kynslóða.

Í tilvitnuninni hér að ofan má sjá hvernig það að heyra í ánni getur skapað þörf til þess að horfa yfir hana líka, en allir viðmælendur lýstu upplifunum af tilkomumiklu útsýni yfir Þjórsá úr fjallshlíðunum í kringum ána.

2.3.1.3 Að horfa yfir Þjórsá

Útsýnið yfir Þjórsá var viðmælendum mjög hugleikið og tveir viðmælendur sem fóru með rannsakendum í gönguferð völdu staði þar sem sást vel yfir ána. Aðrir viðmælendur sem ekki höfðu tök á að fara út með rannsakendum voru spurðir hvert þeir hefðu kosið að fara. Nefndu þeir margir sömu staði eða aðra þar sem útsýni var yfir. Af þessu má ráða að útsýnið yfir Þjórsá er einn af þeim þáttum í gæðum landslagsins sem viðmælendur sjá mesta ástæðu til að deila og sýna öðrum.

Þeir viðmælendur sem höfðu útsýni yfir ána út um glugga á heimilum sínum lýstu því hversu mikilvægt þetta útsýni væri þeim og einn viðmælandi nefndi í þessu samhengi hugmyndir sínar um að bjóða upp á ferðaþjónustu á heimilinu og þá gæti hún „leyft fólkinu að njóta útsýnisins hérna út um gluggana“. Annar viðmælandi sem hefur útsýni yfir Þjórsá og fjöllin handan við svaraði aðspurð um hvað það gæfi henni:

Ja, það er bara að vera að horfa í náttúruna. Svona er þetta í dag og svona verður þetta á morgun, svona er þetta á veturna og svona er gróandinn.

Síðar ræddi sami viðmælandi hvernig hún sæi fyrir sér að á efri árum þegar afkomendur hennar tækju við búinu myndi hún byggja sér hús þar sem útsýnið væri enn betra en það sem hún hefur í dag:

Það er ekkert gaman að vera inni í einhverju húsi og horfa á næsta tré. Þegar maður eldist þá er maður kannski meira inni en þá geturðu alltaf horft á tilveruna í kringum þig, út um gluggann [...] Að fylgjast með bara lífinu, svona, það er það sem mig langar til. Mig langar eiginlega ekkert til þess að flytja fram í Árnes og horfa á næsta bíl, eða næstu manneskju labba út í búð. Ég hef voða lítinn áhuga á því”.

Yngri viðmælandi nefndi einnig þá framtíðarsýn að eignast hús á svæðinu með útsýni yfir Þjórsá og Heklu. Af þessu má ráða að útsýnið séu eftirsótt lífsgæði í hugum fólks á öllum aldri. Þetta viðhorf til útsýnisins virðist eiga sér nokkuð djúpar rætur innan svæðisins, því eins og einn viðmælandi nefndi þegar hún sýndi rannsakendum málverk af Þjórsá á heimili sínu:

Svo voru allar myndir hérna meira eða minna í gamla daga af Þjórsá og Heklu. [...] Og einhverjar svona myndir þar sem Þjórsá var, eru til eiginlega á öllum bæjum.

Í lýsingum viðmælenda af upplifuninni af útsýninu yfir Þjórsá má sjá að það er upplifun af fegurð sem einkennir hana helst. Einn viðmælandi lýsti fyrstu kynnum sínum af svæðinu svona:

Það blasti við þetta gullfallega útsýni þarna yfir ána, með eyjunum þarna náttúrlega, Hagaey sem er stærst, og allir hólmanir þarna. Og þetta var um sumar og allt gróíð og sólskin og fallegt veður og. Þetta var bara svo gullfalleg mynd að maður gat ekki annað heldur en hrifist af henni

Aðspurður um hvað það hafi verið sem heillaði hann við útsýnið sagði hann:

Fegurðin – og fallegt landslag, það gefur manni svo mikla orku, bara svo mikla næringu, ef maður gefur sér tíma til að njóta þess.

Annar viðmælandi sem einnig hafði flust á svæðið lýsti því hvernig hún kynntist svæðinu og heillaðist af útsýninu:

Það er oft verið að fara og smala og, og maður sér þarna yfir og mér finnst þetta sérstaklega fallegt, einmitt af því að það er svo fjölbreytt, að sjá þarna yfir ána og allar þessar litlu eyjar og gróðurinn sem er að vaxa og sjás svo Hekluna bak við þær og svona.

Aðspurð í hverju upplifunin fælist svaraði hún:

Það er svona mikil tilfinning, til dæmis, gjarnan á kvöldin eða jafnvel fram á nótt þá er svo falleg birtan líka, þetta er eitthvað svona sem að snertir mann tilfinningalega, þetta er einhvern veginn bara hrifning og ég veit ekki hvort maður eigi að segja upphafning, en manni finnst maður svona tilheyra og líður bara ofboðslega vel. Ég veit ekki hvort það nægi til að lýsa því, en það er svona eitthvað í þessa veru”.

Í þessum lýsingum má sjá að fegurðin í útsýninu getur skapað djúpa hrifningu og tilfinningalega upplifun sem veitir vellíðan og andlega næringu. Aðrir viðmælendur nefndu einnig frelsistilfinningu sem fylgir því að horfa yfir landslagið:

Það er svona einhver tilfinning um frelsi og líka tengsl. Mér finnst ég finna mig vera hluta af þessum heimi. Ekki eitthvað sem einhver einangruð manneskja, standandi þarna uppi á einhverri þúfu eða hvað það nú er. Heldur verð ég einhvern veginn hluti af þessu, það verður hluti af mér.

Þessi tilfinning að upplifa sig sem hluta af heild kom einnig fram í tali annarra viðmælenda, bæði í tengslum við útsýni en einnig í tengslum við dvöl í náttúrunni almennt.

Eitt af því sem viðmælendur nefndu sérstaklega sem mikilvægan þátt í fegurð útsýnisins eru eyjar og hólmar í ánni. Eins og áður hefur komið fram lýsti einn viðmælenda því hvernig nálægð við Þjórsá skapaði hjá henni vissa óttatilfinningu en þegar hún horfði yfir hana væri hún falleg og þá væru það ekki síst eyjarnar sem væru fallegar:

Já, þá finnst mér hún falleg.[...] Og vötnin og svona, það eru ofsalega fallegir hólmar til dæmis þarna úti í ánni sem enginn kemst í, eða sko engin skepna allavega, þeir kæmust nú alveg ef þeir ætluðu sér á einhverjum bátum. Eyjarnar eru svo fallegar, þær eru svo grónar”.

Eyjar og hólmar í ánni eiga þannig stóran þátt í að skapa fallegt útsýni, en margir nefndu einnig fjölbreytileikann í landslaginu sem mikilvægan þátt og hvernig eyjarnar eiga þátt í þessum fjölbreytileika:

Eitt af því sem gerir þetta svæði svo fallegt, það er svo fjölbreytt. Maður sér þarna niður grónar hæðir og svo niður að ánni og þar er möl og síðan eru þessar eyjar, þær eru farnar að gróa soldið upp og farnar að skjóta svona hríslum. Og svo sér maður þarna inn eftir og svo svolítið svart þarna hinum megin við Þjórsána og svo kemur Heklan með þennan hvíta koll og þetta - þetta er svo fjölbreytt.

Annar þáttur í fjölbreytileika landslagsins og útsýnisins sem viðmælendur nefndu voru litabreytingarnar sem verða á Þjórsá sjálfri og umhverfi hennar eftir árstíðum og tíðarfari. Einn viðmælandinn sem fór með rannsakendur út til að sýna þeim útsýnið yfir Þjórsá lýsti þessu svona:

Hún er afskaplega falleg áin eins og hún er í dag. [...] Hún er mjög misjöfn á litinn líka. Nú er leysing í henni og þá er hún bara svona eðlileg jökulá, en á vorin áður en leysing kemur í hana, þá er hún bara alveg ótrúlega hrein. [...] Það er bara liturinn í landslaginu. Þetta er svo fallegt núna, allt svo fallega grænt.”

Einn viðmælandi útskýrði hvað það væri sem henni þætti fallegt við ána með því að bera hana saman við Sultartangalón:

Til dæmis Sultartangalón sem er hérna inni á afrétti. Það er mjög stórt, það er 14 kílómetrar. Það er aldrei, aldrei fallegt, það er alltaf bara svona mólitað eða svona jökullitað. Það er aldrei svona fagurtært eða blátt. Það er bara ekki þannig. Og mér finnst það aldrei fallegt. Svo er náttúrulega önnur hliðin á því alveg bein, þetta er náttúrulega varnargarður. Mér finnst það ekki fallegt. Ég hefði kosið að það væri ekki þarna. Áin var miklu fallegri meðan hún rann. Ég man vel eftir því. ... Mér finnst áin svo mikil prýði og sérstaklega af því hún er svona allskonar. Hún er ekki bara bein lína, hún er í svona bugðum, og það er ekki nærri eins fallegt [...] Þetta er einhvern veginn, að það fari sína leið, en ekki eftir skurði, til dæmis, sem maður sér hérna fyrir framan Sultartangavirkjun. Þá er alveg þráðbeinn skurður, mjög langur. Ofsalega ljótur.

Þessi ummæli undirstrika gildi fjölbreytileika árinna með tilliti til litbrigða og forma í hugum viðmælenda.

Af framansögðu má sjá að útsýni á svæðinu tengist mörgum náttúruþyrirbærum sveitarinnar, svo sem fjöllum, eyjum og fjölbreytileika náttúrunnar, litadýrð og árstíðaskiptum. Oftar en ekki er Þjórsá þar í forgrunni. Gildi útsýnisins er sömuleiðis margþætt, það vekur tilfinningu fyrir fegurð, frelsi, andleg næring, og því að tilheyra náttúrunni.

2.3.2 Þættir hins fagurferðilega gildis

Eins og sjá má af dæmunum hér að ofan eru það margir þættir sem einkenna landslagsupplifanir fólks á svæðinu við Þjórsá: Tilfinning fyrir frelsi og fegurð og því að tilheyra náttúrunni; upplifun af kyrrð, en líka krafti, og endurnærandi áhrifum; útsýni; fjölbreytileiki náttúrunnar; og minningar sem náttúran geymir; allt eru þetta þættir sem sameiginlega eiga þátt í að skapa hið fagurferðilega gildi landslagsins.

Af dæmunum má einnig ráða að fegurðin sem fólk skynjar leiki lykilhlutverk í þessu fagurferðilega gildi landslagsins, því hún tengir saman hina mörgu þætti sem hér hafa verið taldir upp, um leið og fagurferðileg upplifun náttúruþyrirbæranna skapar tengsl einstaklingsins við hlutbundna þætti landslagsins. Fegurðarhugtakinu hefur einmitt verið lýst sem tengslahugtaki – hugtaki sem lýsir því hvernig fegurðaraugnablikið einkennist af því að öll tilvera fólks sekkur inn í það sem skynjað er á þann hátt að mörkin milli þess sem skynjar og þess sem skynjað er mást út og fólk skynjar sig sem tengslaverur - tengsl þess við það sem skynjað er verða ljós (Guðbjörg R. Jóhannesdóttir, 2015; Johnson, 2009).

Eitt af því sem einkennir upplifun af fegurð almennt er þörfin til að deila fegurðinni með öðrum. Þegar skynjun fólks beinist að fegurð skapast viss þrá eftir endurtekningu og eftir því að dvelja við fegurðina, viðhalda og deila henni með öðrum (Guðbjörg R. Jóhannesdóttir, 2010; Brady, 2003; Johnson 2009). Þetta einkenni fegurðarupplifunar kemur mjög skýrt fram í viðtalsgögnunum, og þá sérstaklega með tilliti til þess að deila upplifun af fallegu útsýni með öðrum. Viðmælendur ýmist fóru með rannsakendur á staði til að njóta fagurs útsýnis yfir Þjórsá og Heklu eða nefndu að þeir hefðu farið með rannsakendur á slíka staði ef tími hefði gefist. Aðspurðir hversvegna þeir völdu þessa staði var svarið einatt á þá leið að þessi staður væri svo fallegur. Einnig ræddu margir viðmælendur um að deila útsýninu með gestum sínum, hvort sem það væru ferðamenn eða aðrir. Þannig felast ákveðin samskipti í upplifuninni af fegurð. Sú sem upplifir fegurð tekur á móti merkingu þess sem hún skynjar og finnur til þarfar til þess að fanga augnablikið og merkingu þess með endurtekningu, ýmist með því að fanga augnablikið í ljósmynd eða málverki eða með því sýna öðrum (Guðbjörg R. Jóhannesdóttir, 2015; Johnson, 2009). Sú staðreynd að útsýnið yfir Þjórsá hefur verið viðfangsefni margra listamanna í gegnum tíðina og að slík málverk prýði marga stofuveggi í sveitinni er vísbending um hversu mikilvægt hlutverk þetta útsýni leikur í fagurferðilegu gildi landslagsins.

Það sem viðmælendur nefndu helst að skapaði þessa fegurð var fjölbreytileikinn í því sem þeir sáu og heyrðu. Annarsvegar var um að ræða fjölbreytileika þeirra náttúrufyrirbæra sem eru til staðar á svæðinu: áin, eyjar og hólmar í ánni, gróðurinn, fjöllin, fuglalífið. Hinsvegar var um að ræða fjölbreytileika þessara náttúrufyrirbæra eftir árstíðum og tíðarfari; hvernig liturinn á ánni breytist, hvernig hljóðin í ánni breytast eftir veðri, árstíð og staðsetningu, hvernig snjóalögin í Heklu og skýjafarið í kringum hana breytast, og hvernig gróður og fuglalíf breytist eftir árstíðum. Það að fylgjast með slíkum breytingum í náttúrunni er stór þáttur í upplifun fólks af fegurð landslagsins og á einnig stóran þátt í að skapa tengsl fólks við staðinn. Einn viðmælenda lýsti því þannig að það að fylgjast með breytingum í náttúrunni í daglegu lífi væri rót þeirrar tilfinningar að finnst umhverfið og náttúran vera órjúfanlegur hluti af henni og að þess vegna fyndist henni það inngríp sem fyrirhugaðar virkjanaframkvæmdir fælu í sér ógna hennar eigin tilvist. Upplifun af fegurð og því að fylgjast með breytileika landslagsins leikur þannig mikilvægt hlutverk í því að skapa tengsl fólks við landslagið. Varðandi þá ógn sem tilvist fólks er búin í gegnum framkvæmdirnar sagði annar viðmælandi á svipuðum nótum:

Maður elst hérna upp og þetta er bara hluti af tilverunni. Áin rennur þarna og hún er bara svona, það væri eins öruggt eins og að sólin kæmi upp á morgnana. Og, ég var aldrei hrædd um að eitthvað kæmi fyrir Þjórsá. Ekki hérna niðurfrá.

Sú tilfinning að „tilheyra“, að vera hluti af þessari heild sem landslagið skapar, og sú vellíðan sem því fylgir, er stór hluti af landslagsupplifuninni og þar með fagurferðilegu gildi landslagsins. Slík tengsl við landslagið eiga einnig þátt í að skapa siðferðilega tengingu fólks við náttúruna. Eins og áður kom fram nefndi einn viðmælandinn að það að hlusta á „róandi og notalegt“ hljóðið í ánni skapaði hjá henni hughrif og hugrenningatengsl um að bera virðingu fyrir umhverfinu og þakklæti fyrir „hvað landið mitt býður mér upp á góðar tilfinningar“. Fleiri viðmælendur töluðu um þessa tilfinningu þakklætis sem hluta af fegurðarupplifuninni, í framhaldi af lýsingu sinni á að standa úti og hlusta á ána og njóta útsýnisins sagði einn viðmælandinn: „Ég er bara svo þakklát fyrir að fá að vera hérna“.

Það þakklæti sem viðmælendur tjá fyrir að fá að njóta fagurs útsýnis og landslags bendir til þess hversu mikilvægur þáttur í lífsgæðum fólks það er að fá að njóta slíkra landslagsgæða. Eins og áður kom fram virðist útsýnið yfir Þjórsá vera eftirsótt lífsgæði, viðmælendur töluðu sumir um þá framtíðarsýn að byggja sér hús þar sem hægt væri að njóta þessa útsýnis út um gluggann og einnig kom fram að frístundahúsaeigendur hefðu sóst eftir lóðum á slíkum stöðum fyrst og fremst vegna fegurðar og útsýnis.

Hvort sem viðmælendur ræddu um að dvelja við Þjórsá, horfa yfir hana, eða heyra hljóðin í henni sögðu þeir aðspurðir í hverju slík upplifun fælist, að hún fæli í sér kyrrðar- og friðartilfinningu, hefði róandi og endurnærandi áhrif og skapaði djúpa hrifningu og tilfinningalega upplifun sem veitir vellíðan og andlega næringu. Slíkar tilfinningar áttu sérstaklega stóran þátt í þeirri upplifun að horfa yfir Þjórsá og hlusta á árniðinn, en þegar dvalið er nær ánni bætist við upplifun af þeim gríðarmikla krafti sem býr í ánni. Viðmælendur lýstu hrifningu af eyðileggjandi kröftum án þess þó að finna til óöryggis. Slíkar upplifanir leiddu svo til ímyndunarafls um krafta og merkingu vatns sem náttúruafls sem mótar jörðina í

gegnum eilífa hringrás, sem viðmælendur lýstu sem „hringrásartilfinningu“, „eilíðartilfinningu“, eða „tímaleysi“.

Þessum hughrifum sem felast í því að finna fyrir krafti og stærð jökulfljótsins Þjórsár má lýsa sem upplifun af ægifegurð (e. *sublime*). Hugtakið ægifegurð er almennt notað til að lýsa upplifunum af fyrirbærum sem eru af slíkri stærðargráðu eða búa yfir slíkum krafti að það þýrmir yfir huga þess sem skynjar þannig að viðkomandi nær ekki utan um það að skilja fyrirbærið í einni hugsun. Þegar þýrmir yfir skilningarvitin á þennan hátt tekur ímyndunaraflið við til þess að ná utan um það sem skynjað er og með hjálp ímyndunaraflsins vakna hugrenningar um þá stóru heild sem hvort tveggja þetta kraftmikla og/eða gríðarstóra fyrirbæri og einstaklingurinn sem skynjar þetta fyrirbæri eru hluti af. Upplifunin af ægifegurð, eins og upplifunin af fegurð, er þannig tengslahugtak sem lýsir augnablikum þar sem fólk skynjar sig sem hluta af heild, og því getur viss tegund sjálfsþekkingar falist í slíkum upplifunum.

Sumir viðmælendanna töluðu um mikilvægi þess að vera „einn með sjálfum sér“ úti í náttúrunni og að slíkar stundir væru mikilvægar uppsprettur vellíðunar og andlegrar næringar. Það að vera einn með sjálfum sér vísar þó ekki til einangrunar og útilokunar heldur er það önnur birtingarmynd á því að tilheyra landslaginu, sem áður var vikið að. Eða eins og einn viðmælendinn sagði þá „*verð ég einhvern veginn hluti af þessu, það verður hluti af mér*“.

Á þennan hátt er landslagið órjúfanlegur þáttur í sjálfsmynd viðmælendanna, og á sama hátt er sjálfsmynd viðmælenda einn af þeim þáttum sem felast í hinu fagurferðilega gildi landslagsins.

Eins og áður hefur verið vikið að hafa náttúrufyrirbærin einnig hlutdeild í hinu fagurferðilega gildi. Hvað varðar Þjórsá þá má benda á í þessu samhengi að áin hefur alla tíð verið mikill farartálmi og þannig reist skorður við ferðum fólks. Rifjuðu nokkrir viðmælendur upp sögur, af sjálfum sér eða forfeðrum sínum, af því þegar farið hafði verið yfir ána. Þannig má segja að tilvist árinna eigi stóran þátt í að móta sjálfsmynd íbúanna; hvað það þýðir að vera íbúi á þessu svæði, beggja vegna árinna.

2.3.3 Ytri þættir sem hafa áhrif á hina fagurferðilegu upplifun

Í viðtölunum kom í ljós að þegar viðmælendur ræddu um landslagsupplifanir sínar voru þær breytingar sem gætu orðið ef kæmi til virkjanaframkvæmda á svæðinu þeim ofarlega í huga. Hugleiðingar viðmælenda um það sem þeir hafa í dag leiddu oftast en ekki til hugleiðinga um hvað þeir gætu mögulega misst. Þar sem fyrirhugaðar virkjanir eru staðsettar svo nálægt byggð hafa mögulegar breytingar ekki einungis áhrif á náttúrulega ferla og ásýnd lands heldur hafa þær beinlínis áhrif á alla tilvist og sjálfsmynd fólks sem upplifir sig sem órjúfanlegan hluta af umhverfi sínu. Hjá sumum viðmælendum olli tilhugsunin um breytingar af þessum ástæðum miklum ótta, sorg og vanlíðan en hjá öðrum birtust áhyggjurnar frekar sem óþægileg óvissa um hvaða áhrif breytingarnar myndu hafa í framtíðinni.

Annar þáttur sem einnig litaði samtal viðmælenda við rannsakendur var umræða um þau samfélagslegu áhrif sem hugmyndir um virkjanaframkvæmdir hafa haft. Einn viðmælandinn komst svo að orði:

Hugmyndirnar bara hugmyndirnar um þessar virkjanir hérna í neðri hluta Þjórsár, þær hafa hreinlega splundrað samfélaginu hér. Klofið það alveg í tvennt.

Þessir tvær þættir eiga ekki hlutdeild í hinu fagurferðilega gildi í sjálfu sér, en hafa óumdeilanlega áhrif með þeim hætti að þeir ýmist magna eða dempa upplifun og orðræðu fólks þar að lútandi.

Hér er aðeins tæpt á þessum ytri áhrifum, en rétt að taka fram að þessi hluti gagnanna býður ítarlegri greiningar.

2.4 Lokaorð

Eins og fram kemur í inngangi þessarar forrannsóknar var markmiðið að þróa aðferðafræðilega nálgun til að meta gildi landslags og því ljóst að við ýmsar aðferðafræðilegar áskoranir var að etja. Snemma í hönnunarferlinu var ákveðið að beita eigindlegum rannsóknaraðferðum, enda henta þær vel til að miðla röddum þátttakenda og veita þeim farveg. Þær aðferðafræðilegu spurningar sem við lögðum upp með snerust einkum um mismunandi leiðir til gagnaöflunar, bæði þá með tilliti til aðferðanna sem slíkra, en einnig með tilliti til rannsóknarsniðsins í heild.

Hvað varðar aðferðir til gagnaöflunar var í þessari rannsókn ákveðið að beita einstaklingsviðtölum, hópviðtölum og þátttökuathugunum, í þeim tilgangi að meta hvernig og hvort mismunandi aðferðir gæfu mismunandi niðurstöður. Hvað varðar einstaklingsviðtölin sjálf var auk þess ákveðið að færa viðtalið út í náttúruna, þegar færi gafst á, og með því leggja mat á hvort vettvangur viðtalsins hefði áhrif á þá þekkingarsköpun sem verður til í viðtalinu.

Hvað varðar rannsóknarsnið var stillt upp tveimur ólíkum rannsóknarsniðum, sem annars vegar fólu í sér mismunandi aðferðir til gagnaöflunar, en hins vegar samanburð á milli tveggja hópa, staðkunnugra og almennings, og með því reynt að leggja mat á hlut tilfinningalegra tengsla og þekkingar á svæðinu í mótun hins fagurferðilega gildis.

Þær niðurstöður sem hér hafa verið birtar að ofan byggja aðeins á einum hluta gagnasafnsins og því ljóst að mörgum þessara spurninga verður ekki svarað að svo stöddu, þ.e.a.s. ekki fyrr en greining á öllum gögnum hefur farið fram. Þær spurningar um samanburð sem þó er hægt að svara hér snúa að útfærslu einstaklingsviðtalanna, þ.e. hvort viðtal á göngu um rannsóknarsvæðið gefi kost á annars konar þekkingarsköpun en viðtal inni á heimili fólks.

Í þessum hluta rannsóknarinnar, rannsóknarsnið A á svæðinu við Þjórsá, voru tvö viðtöl tekin á göngu um staði að vali viðmælenda, eftir að hefðbundnu viðtali lauk inni á heimili þeirra. Í báðum tilfellum komu fram sterkar vísbendingar um að það að ganga um í náttúrunni, og skapa þannig landslagsupplifun meðan á viðtalinu stendur, gaf okkur betri innsýn í sum þau gildi sem í upplifuninni felast. Í þeim hluta viðtalanna fengum við hlutdeild í mjög persónulegum atburðum í lífi viðmælenda okkar, atburðum þar sem náttúran sjálf hafði með einum eða öðrum hætti komið við sögu, og þar sem náttúran sjálf geymdi þannig sögur úr lífi viðmælenda sem rifjuðust upp við dvöl okkar í landslaginu. Þótt þær lýsingar hafi ekki ratað inn í þær niðurstöður sem hér birtast veittu þær okkur engu að síður dýpri skilning á hlut náttúrunnar í upplifunum fólks af svæðinu, og höfðu þar með mótandi áhrif á þær túlkanir okkar sem felast í framsetningu niðurstaðnanna.

Það er okkar mat að þær aðferðir sem beitt var við gagnaöflun í viðtalsrannsókninni við Þjórsá hafi veitt okkur skýra innsýn í þá þætti sem skýra landslagsupplifanir fólks og sem felast í hinu fagurferðilega gildi. Meðan á gagnaöfluninni stóð varð okkur þó sífellt betur ljóst hversu persónulegt viðfangsefnið er og hversu mikið traust viðmælendur sýndu okkur með því gefa okkur hlut í minningum sínum og upplifunum. Traust milli viðmælenda og rannsakanda er einmitt ein af forsendum þess að viðtalið skili þeim upplýsingum sem eftir er leitað, ekki síst þegar viðfangsefnið hefur að gera með persónulegar upplifanir fólks og tilfinningar.

Mjög líklega hefði það gefið okkur ítarlegri upplýsingar að dvelja lengur á vettvangnum en þá fjóra daga sem við gerðum. Einnig hefðum við eflaust fengið ítarlegri upplýsingar ef viðmælendur hefðu verið fleiri. Hvort meiri tími og fleiri viðmælendur hefðu breytt þeim niðurstöðum sem hér birtast, höfum við ekki forsendur til að draga ályktun um. Okkar mat er að það hafi verið mikill samhljómur meðal viðmælenda hvað varðar þau náttúrufyrirbæri sem áttu hlutdeild í landslagsupplifun þeirra, sem og þeim þáttum sem einkenna þær upplifanir, og um leið hið fagurferðilega gildi landslagsins.

Í þessu samhengi má þó einnig velja upp hvaða markmið almennt liggi rannsóknum á landslagi til grundvallar, burtséð frá niðurstöðum þeirra. Í Evrópusamningi um landslag kemur fram að þátttaka almennings sé lykilatriði í ákvarðanatöku um landnotkun og nýtingu. Sú rannsókn sem hér er kynnt er vissulega hönnuð í þeim tilgangi að leyfa röddum fólksins að heyrast þannig að hægt sé að taka tillit til þeirra við ákvarðanatöku. Meðan á gagnaöflun stóð fundum við þó sterkt fyrir því hversu mikilvægt það var viðmælendum að fá tækifæri til að láta rödd sína heyrast og að á hana væri hlustað. Þannig var það valdeflandi fyrir einstaklingana, sem samfélagslega þegna, að vera þátttakandur í rannsókninni. Þetta leiðir þannig einnig til umhugsunar um samfélagslegt hlutverk rannsókna á gildi landslags, og á hvaða stigi ákvörðunartökuferlisins slíkar rannsóknir ættu að fara fram. Ýmsir nefndu að þeir hefðu viljað fá þetta tækifæri fyrir.

Það sem er óvenjulegt við virkjunarkosti við neðri hluta Þjórsar, þar á meðal Hvammsvirkjun sem hér um ræðir, er hversu nálægt heimilum fólks mannvirki virkjunarinnar verða staðsett, hvort sem um er að ræða lónsstæði, fráveituskurði, stöðvarhús eða raflínur. Gera má ráð fyrir að áhrif þessarar fyrirhuguðu virkjunar snerti því íbúa sveitarinnar, það fólk sem talað var við í Rannsóknarsniði A, á allt annan hátt en ef um virkjunarkost fjarri mannabyggðum hefði verið að ræða. Samanburður á niðurstöðum rannsóknarsniða A og B innan Þjórsárvæðisins, þ.e. samanburður á hópi staðkunnugra og almennings, mun veita okkur betri skilning á hlut tilfinningalegra tengsla við rannsóknarsvæðið í hinu fagurferðilega gildi. Samanburður á rannsóknarsvæðunum við Þjórsá og Reykjanesskaga mun einnig gefa okkur dýpri skilning á þessum mun á milli byggðra og óbyggðra svæða.

3 Forrannsókn á sögu- og menningarlegum gildum landslags

3.1 Forsendur

Í inngangi var reifað hvernig þörf fyrir að greina ólík gildi í landslagi hefur aukist. Hér verða þessar hugmyndir ræddar nánar með sérstöku tilliti til menningarminja.

Við mat á verðmætum minja og áhrifum ýmiss konar framkvæmda á þær, þ.m.t. innan Rammaáætlunar, hefur fram að þessu verið stuðst við niðurstöður hefðbundinnar fornleifaskráningar af ýmsu tagi, bæði skráningu sem hefur verið gerð fyrir heilu sveitarfélögin v/ aðalskipulags en einnig skráningu sem hefur farið fram á afmörkuðum svæðum (t.d. sumarhúsasvæðum eða lónstæðum) vegna umhverfismats. Í hefðbundinni fornleifaskráningu af þessu tagi eru fornleifar skoðaðar og kortlagðar á vettvangi sem *einingar* eða stök fyrirbæri, oftast með því að taka eitt hnit á hverri rúst þótt stundum séu rústir og rústasvæði mæld upp. Í skráningu fyrir sveitarfélög eru yfirleitt skráðar heilar jarðir í senn, enda myndar sérhver bújörð heild í menningarsögulegum skilningi en í umhverfismati er hins vegar lagt mat á þau svæði sem helst verða fyrir áhrifum, til dæmis byggingarreiti og lónstæði, burtséð frá menningarsögulegum heildum, og geta slík svæði náð yfir hluta af landi margra jarða.

Samkvæmt lögum um menningarminjar eru allar fornleifar, þ.e. mannvistarleifar eldri en 100 ára, friðaðar og skal 100 m svæði umhverfis friðlýstar fornleifar njóta friðhelgi (en þær eru mjög lítil hluti minja hér á landi, minna en 0,5 %) en 15 m umhverfis aðra minjastaði. Í lögum um menningarminjar er þó einnig kveðið á um að *búsetulandslag* teljist til fornleifa þótt útfærslu skorti á ákvæðinu eins og nánar verður útlistað hér að aftan. Punktaskráning hefur ýmsar takmarkanir og á undanförunum árum hefur gætt æ ríkari tilhneigingar, bæði innan náttúru- og minjaverndar til að gagnrýna þá nálgun og skilgreina landslag heildrænt fremur en að horfa eingöngu til stakra eininga án tengsla við umhverfið (sjá t.d. Gísli Pálsson, 2011, bls. 9-14).

Sem dæmi um aukna tilhneigingu til heildarsýnar á landslag og menningarlega þætti í landslagi má nefna eftirfarandi dæmi:

- a) Evrópski landslagssamningurinn, þar sem landslag „ber það með sér í skynjun fólks að vera til orðið af náttúrunnar hendi og/eða **með mannlegri íhlutun**.“ (Council of Europe, 2000, bls. 3). Auk þess kemur þar fram sá skilningur að landslag sé undirstöðuþáttur í evrópskri náttúru- og menningararfleifð (Council of Europe, 2000, bls. 2). Ísland hefur undirritað sáttmálann en hann hefur enn ekki verið fullgiltur, en ljóst er að það mun hafa í för með sér lagabreytingar þar sem landslagi verður gert hærra undir höfði.
- b) Lög um náttúruvernd þar sem kemur fram að stuðla skuli að því að varðveita landslag sem er sérstætt eða fágætt eða sérlega verðmætt vegna fagurfræðilegs og/eða **menningarlegs** gildis (lög um náttúruvernd nr. 60/2013).
- c) Menningarstefna í mannvirkjagerð, sem er stefna íslenskra stjórnvalda í byggingarlist. Þar segir m.a.: „Við hönnun, skipulag og byggingarframkvæmdir á viðkvæmum stöðum,

svo sem í lítt snortinni náttúru eða **landslagi menningarminja**, skal viðhafa sérstaka aðgæslu sem tryggir að sjónrænt yfirbragð hins manngerða umhverfis rýri sem minnst hlut náttúrunnar í heildarmyndinni. “ (Menningarstefna í mannvirkjagerð, bls. 21)

- d) Landsskipulagsstefna, en hún var samþykkt á Alþingi þann 16. mars 2016. Í henni eru sett fram sjónarmið og áherslur í skipulagsmálum, til útfærslu í skipulagsáætlunum sveitarfélaga. Í tillögu til þingsályktunar um stefnuna er m.a. minnst á landslagsheildir á miðhálandinu (gr. 1.4.1) og að landslagsgreining skuli lögð til grundvallar skipulagsákvörðunum (gr. 2.2.1). Í tillögunni koma minjar víða við sögu og er m.a. rætt um að stuðla að verndun og varðveislu sérstæðrar náttúru og menningar og sögu, sem felist m.a. í byggingararfi og landslagi (kafla 2.2.). Í tillögunni kemur fram að landslagsgreining sé meðal þess sem lagt verði til grundvallar skipulagsákvörðunum um landbúnaðarland (gr. 2.2.1). Hugtökin *landslag* og *landslagsgreining* hafa ekki verið útfærð nánar.
- e) Síðast en ekki síst er menningar- og búsetulandslag talið til menningarminja í lögum um menningarminjar (Lög um menningarminjar nr. 80/2012, 1. gr.): „Menningarminjar teljast ummerki um sögu þjóðarinnar, svo sem fornminjar, **menningar- og búsetulandslag**, kirkjugripir og minningarmörk [...].“ Búsetulandslag er sömuleiðis tiltekið sem fornleifar í 3. grein laganna og ætti samkvæmt því að njóta friðunar líkt og aðrar fornleifar:

Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. **búsetulandslag**, skruðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar [...].

Lítið hefur reynt á þessi ákvæði í lögum um menningarminjar, enda skortir á að hugtökin (búsetu- og menningarlandslag) hafi verið skilgreind til hlítar og því óljóst hvernig ætti að fylgja þeim eftir (sjá Gísli Pálsson, 2011, bls. 28-33).

Niðurstaða: Skrár yfir íslenskar menningarminjar eru oftast punktaskrár þótt í auknum mæli tíðkist að mæla upp rústasvæði og sýna þau sem heildir – en þá skortir samt á að tengsl minjaheilda við landslag í kring séu sýndar. Þetta rímar illa við hugtök sem eru orðin almenn í íslensku lagaumhverfi og stefnumótun/stjórnsýslu: Evrópska landslagssamninginn, náttúruverndarlög, stefnu í byggingarlist, landsskipulagsstefnu og menningarminjalög. Auk þess henta gögnin illa til að leggja heildstætt mat á áhrif framkvæmda á landslag. Unnt er að leggja mat á **bein áhrif** framkvæmda á **einstakar minjar og minjaheildir** en hins vegar nær útilokað að meta og rökstyðja bein og óbein áhrif framkvæmda á landslag. Því er ljóst að útfæra þarf nánar hugmyndir um menningar- og sögulega vidd í landslagi og þróa aðferðir til að greina minjagildi landslags og áhrif mannvirkja og framkvæmda á heildir – ekki einungis með verndarsjónarmið í huga heldur einnig til að bæta ákvarðanatöku við framkvæmdir. Helst þarf slík vinna að liggja fyrir áður en tillögur um landnýtingu eru lagðar á borðið, og verður

að ná yfir víðtækara svæði en það sem yrði fyrir beinum áhrifum vegna framkvæmda, t.d. einstök lónstæði og byggingareiti. Bætt aðferðafræði við mat á slíkum verðmætum og áhrifum framkvæmda á þau hefur ekki einungis gildi fyrir sérfræðinga sem leggja mat á virkjanakosti í Rammaáætlun heldur hefur hún mun víðari skírskotun í stjórnsýslu og skipulagsmál. Þá má almennt segja að landslagslæsi verði sífellt mikilvægara, hvort sem er í ferðaþjónustu, útivist eða menntun. Þar að auki er rannsóknargildið ótvírætt, enda mikill fengur að því að geta greint landfræðilega dreifingu og samhengi ákveðinna byggðamynstra og landshátta.

3.2 Markmið og aðferðir

Aðferðir til að meta gildi menningarlandslagsheilda hafa aðeins verið þróaðar takmarkað hér á landi. Helsta dæmið er MA ritgerð Gísla Pálssonar í fornleifafræði: *Characterising Grímsnes- & Grafningshreppur: A Methodological Case Study* (2011). Þar er m.a. bent á nauðyn þess að rekja sögu landslags og skoða tímadípt, þ.e. samhengi landshátta sem leggjast af og landshátta sem koma í stað þeirra. Í ritgerðinni lagaði Gísli aðferðir HLC (Historic Landscape Characterization) að íslenskum aðstæðum í Grímsnes- og Grafningshreppi í þeim tilgangi að greina sögulegar víddir í landslagi. Áður hafði aðeins takmarkaðar tilraunir verið gerðar til slíkrar greiningar, t.d. var einföld landslagsflokkun reynd við fornleifaskráningu í Eyjafirði (Adolf Friðriksson og Orri Vésteinsson, 1995, bls. 73).

Markmiðið í þessu verkefni er að beita svipuðum aðferðum á áhrifasvæði fyrirhugaðra virkjana á Reykjanesi með Trölladyngju og Austurengjar sem kjarnasvæði. Lögð verður áhersla á að sýna minjar út frá forsendum landupplýsinga – þ.e. minjar eru ekki einungis settar fram sem stök hnit sem fljóta í „tómarúmi“ heldur með landfræðilegri vídd og í samhengi við bæði aðrar minjar og við landslagið sjálft. Sjónum verður beint að landslaginu sjálfu sem fyrirbæri sem fengið hefur ásýnd og einkenni vegna samspils náttúrulegra og mannlegra þátta, rétt eins og Evrópski landslagssamningurinn gerir ráð fyrir. Áhrif samspilsins má sjá víðar en þar sem mannvirkjaleifar sjást, og greining þessara áhrifa kallar á viðbætur við núverandi vinnubrögð. Með þessu vonumst við til að fá aðra og heildstæðari sýn á minjar á viðfangssvæðinu. Verkefnið hefur víðari skírskotun og er ekki bara bundið við mat á áhrifum fyrirhugaðra virkjana á Reykjanesi. Hér verða lögð drög að því að þróa aðferðir til að leggja heildstætt mat á landslag hér á landi, en þörfin á slíku er mikil, ekki síst þegar hugsað er til framtíðar í skipulagsmálum.

Áður en lengra er haldið er þörf á að skýra aðeins hugtakanotkun. Í skýrslu þessari verður stuðst við skilgreiningu Evrópska landslagssamningsins á hugtakinu *landslag*, þ.e. gengið verður út frá því að hugtakið lýsi bæði því landslagi sem verður til af náttúrunnar hendi og undir áhrifum mannvistar. Þar af leiðir að hugtakið *menningarlandslag* verður óþarft, enda er það ekki notað hér. Hins vegar er notast við hugtakið *búsetulandslag* í flokkun hér á eftir, en það á við um landslag þar sem ummerki um byggð eru mikil og setja mjög greinilegt mark á umhverfið. Hugtakið *landshættir* er á hinn bóginn notað hér í líkri merkingu og ‘landscape character’, þ.e. það lýsir einkennum landslagsins sem geta verið tilkomin bæði af náttúrulegum orsökum eða með íhlutun mannsins.

Söguleg landslagsgreining á rætur sínar að rekja til Englands, en um miðbik tíunda áratugar síðustu aldar komust bæði minjaverndarstofnarnir og skipulagsstofnanir þar í landi að þeirri niðurstöðu að stakir og sýnilegir staðir nægi ekki einir sér sem grundvöllur til að meta gildi landslags og áhrif framkvæmda á landslagið. Þróaðar voru tvær aðferðir, önnur á forsendum ríkjandi kenninga í landslagsarkitektúr (Landscape Character Assessment) en hin á forsendum landsháttafornleifafræði (Historic Landscape Characterisation). Þessi aðferðafræðilega þróun gegndi lykilhlutverki í undirbúningi Evrópska landslagssamningsins (Fairclough, 2008), og í kjölfar sáttmálans hafa ýmsar aðildarþjóðir þróað landslagsgreiningaraðferðir þar sem fengist er við landshætti (sjá Fairclough, 2008).

Aðferðafræðin sem er beitt í þessari rannsókn er byggð á meistaraverkefni Gísla Pálssonar (2011). Stuðist var fyrst og fremst við herforingjaráðskort frá 1908, nýlegri Atlaskort og skráningargögn frá Minjastofnun Íslands og Fornleifastofnun Íslands. Kortin sýna gróðurfar, vatnafar, samgönguleiðir o.fl. en minjarnar eru grundvallarheimildir um landnotkun og landshætti. Áherslur greiningarinnar eru eftirfarandi:

- Landslagið skiptist ekki upp í söguleg tímabil, heldur er allt landslagið hluti af samtímanum. Landslagið getur þó verið gætt *tímadýpt* og *efnislegu minni*.
- Fyrri landnotkun getur haft áhrif á núverandi landnotkun.
- Menningarminjar hafa allar landfræðilegt samhengi. Nauðsynlegt er að taka tillit til sögulegra korta og annarra gagna á borð við jarðatöl.
- Styðjast ætti við svipaðar aðferðir og notaðar eru erlendis, en vegna sérkenna íslenskra landshátta og íslenskra gagna er nauðsynlegt að sníða aðferðafræðina sérstaklega með tilliti til landslags hérlandis.
- Þó að greiningin eigi sér stað á takmörkuðu svæði er aðferðafræðin gerð með það markmið í huga, að hægt verði að nota hana fyrir allt landið. Framtíðarverkefnið væri að meta hvaða sérstöðu rannsóknarsvæði hefur á landsvísu, og hvernig svæðið er í samanburði við önnur svæði á landinu. Lögð verða drög að því hér aftar.

Eins og áður segir var ákveðið að taka áhrifasvæði virkjanakosta á Reykjanesi til greiningar. Ástæðan er einkum sú að þar voru góð skráningargögn tiltæk, bæði hefur verið gerð sérstök fornleifaskráning á áhrifasvæðinu (Agnes Stefánsdóttir, 2008) og eins voru til gögn úr könnun á minjum v/ aðalskipulags í báðum þeim sveitarfélögum sem ná yfir svæðið, Grindavík og Sveitarfélagið Voga (Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2002; Þóra Pétursdóttir, 2002 og 2004; Kristborg Þórsdóttir (ritstj.), 2011, 2014 og 2016). Þótt vel megi hugsa sér að þróa aðferð til að leggja mat á landslag út frá heildstæðum ritheimildum um búsetu og landnotkun, til dæmis Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, þótti ákjósanlegra að byggja á ítarlegri heimildum í þessari tilraun.

Í fyrri áföngum Rammaáætlunar hefur mat verið lagt á sama svæði: Í fyrsta áfanga var matið byggt á rituðum heimildum eingöngu en í 2. áfanga var gerð sérstök skráning á áhrifasvæðinu á vegum Fornleifaverndar ríkisins (sjá Agnes Stefánsdóttir, 2008). Nú í 3. áfanga liggja auk þess fyrir skráningar á aðliggjandi sveitarfélögum og má segja að fyrst nú séu forsendur fyrir því að gera landslagsgreiningu sem byggir á öllum áðurnefndum gögnum. Áður en lengra er haldið verða lögð fram drög að tillögu um menningarsögulega flokkun eins og hún gæti litið út á Íslandi í heild sinni.

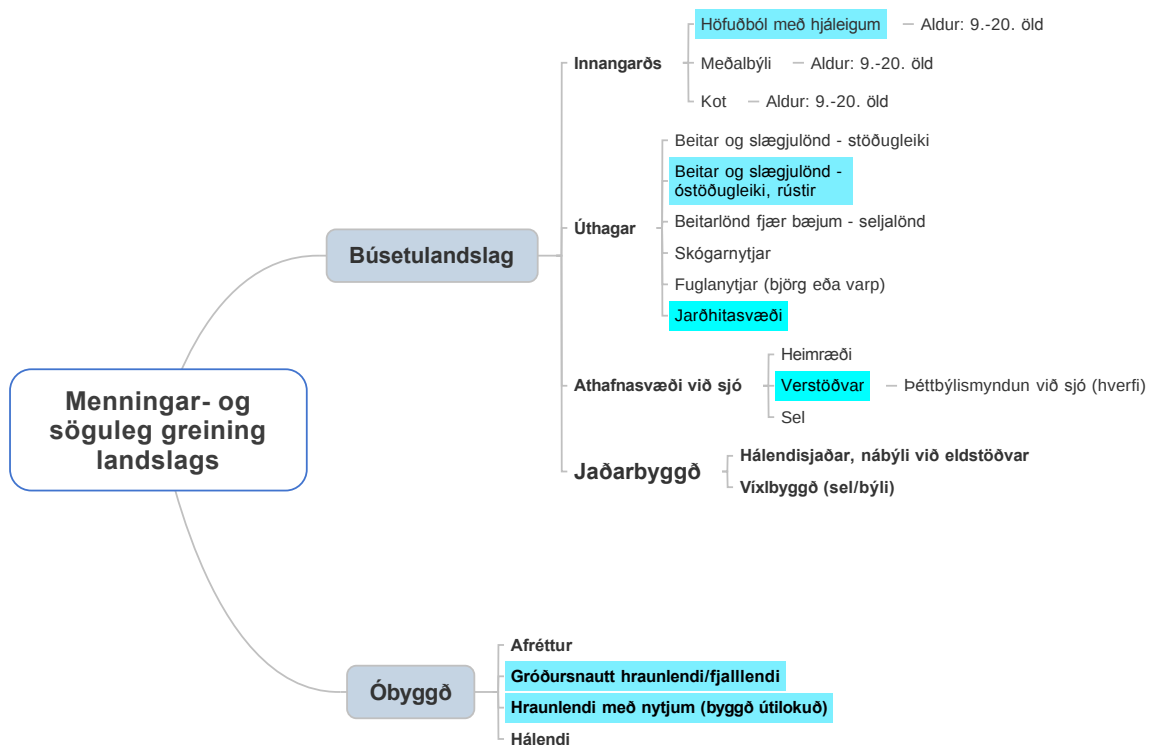
3.3 Drög að flokkun landshátta á Íslandi

Þótt lítið hafi verið gert af því fram til þessa hér á landi að flokka landslag út frá landsháttum, þ.e. menningasögulegum gildum eða þeirri landnotkun sem setur mark sitt á það, má segja að góður þekkingargrunnur hafi skapast í gegnum fornleifaskráningu undanfarna áratugi. Stærsti gagnagrunnur á þessu sviði, *Ísleif*, er á Fornleifastofnun Íslands ses. og samanstendur af upplýsingum um u.þ.b. 35.000 minjastaði sem hafa verið skráðir á vettvangi en gögn eru einnig til á fleiri stofnunum, t.d. Minjastofnun Íslands, Fornleifafræðistofunni, Byggðasafni Skagafjarðar og víðar. Í flestum skýrslum um fornleifaskráningu er ritað um samhengi minjanna með einhverjum hætti, t.d. með umfjöllun um einstaka minjaflokka, byggðasögu o.fl. Þessi gögn og sú reynsla sem hefur orðið til við skráningu minja á vettvangi koma að miklu gagni sem grunnur sem hægt er að byggja flokkun landshátta á. Fyrirfram er ljóst að þótt grundvöllur byggðar á flestum stöðum hafi verið svipaður þ.e. landbúnaður og/eða fiskveiðar þá er fjölbreytileiki landslags verulegur og landshættir margvíslegir. Þetta helgast bæði af umhverfi, jarðfræði, gróðurfari og breytingum á því, en einnig samfélagslegum þáttum: valdamiðjum, fjarlægð milli bæja, samgönguleiðum o.fl. Markmiðið með þessari forrannsókn er að þróa kerfi sem getur bæði varpað ljósi á breytileika landshátta og orsakir þeirra.

Í fyrstu atrennu er áhersla lögð á að flokka landslag eftir þeim sögulegu og menningarlegu einkennum sem hafa mótað það fram til 1916, en það er ártalið sem miðað er við í skilgreiningu á fornleifum í lögum um menningarminjar (sjá 3. gr. laga um menningarminjar 80/2012), og við það miðast gögn úr fornleifaskráningu sem hér eru lögð til grundvallar. Miðað er við að flokka landslagið eftir því hvaða menningarlegu og sögulegu þættir það eru sem gefa landslaginu þá ásýnd og einkenni sem það hefur í dag. Síðar má hugsa sér að bæta við tímaviddum í önnur lög í landfræðilega grunninum t.d. a) með upplýsingum úr Jarðabók Árna og Páls (18. öld) og b) upplýsingum af nútímakortum.

Lykilatriði er að flokkarnir séu einkum skilgreindir útfrá minjunum sjálfum og landnotkuninni – ekki bara staðsetningu, hæð yfir sjávarmáli, jarðfræði eða gróðurfari – þótt allir þessir þættir geti að sjálfsögðu haft mikil áhrif á það hvernig land hefur verið nytjað. Sumar tegundir minja finnast fyrst og fremst innangarðs (bæjarhólar, öskuhaugar), aðrar í úthögum (stekkir, beitarhús), enn aðrar á hálendi (útilegumannabústaðir, brennisteinsnámur) o.s.frv.

Í megindráttum er landslag flokkað í tvo meginflokka, búsetulandslag (I) og óbyggð svæði (II). Hver flokkur um sig skiptist síðan í fjölda undirflokka eftir einkennum og afstöðu við aðra þætti.

Mynd 4: Tillaga að flokkun landshátta eins og hún gæti litið út á landsvísu. Flokkar sem notaðir eru í dæminu aftar í skýrslunni (á Reykjanesi) eru blálitaðir.

3.3.1 Skilgreiningar á flokkum (sbr. mynd 4)

I Búsetulandslag

Búsetulandslag er skilgreint sem kjarnasvæði byggðar, byggðin sjálf og nærumhverfi hennar, þar sem bæir hafa verið og úthagar í næsta nágrenni þar sem byggð hefur getað þrífist og sjást stundum merki um (t.d. fornbyli, hjáleigur). Í búsetulandslagi hafa athafnir mannsins yfirleitt skilið eftir sig mikil ummerki. Undir búsetulandslag falla nokkrir undirflokkar.

- Innangarðs.** Hér er átt við nánasta umhverfi bæja, þar sem túnrækt hefur farið fram, oft afmörkuð með garðhleðslu og síðar annarskonar girðingum. Tún skera sig oft úr landslagi, bæði hvað varðar gróðurfar og ummerki um mannvist. Innan garðs eru minjar yfirleitt mjög þétt settar og jafnvel þótt eldri minjar sjáist ekki hefur staðsetning eldri mannvirkja haft mikil áhrif á landslagið eins og það er snemma á 20. öld – til að mynda hafa hússtæði oft verið endurnýtt um langa hríð. Algengustu minjaflokkar innangarðs eru: bæjarhólar, bæjarstæði, öskuhaugar, útihús, túngarðar, litlar réttir eða aðhöld.

Það sem ræður skipan í undirflokkum hér er annars vegar stærð og gerð býlis (dýrleiki, kirkjustaður, meðalbýli eða kot) og hins vegar aldur þeirra minja sem sjást á yfirborði og eru mest einkennandi (9.-20. öld). Hvoru tveggja hefur mikil áhrif á mynstrið – til dæmis er þekkt að greinileg fylgni er milli dýrleika jarða, túnastærðar og fjölda mannvirkja í túni. Þriðji þátturinn sem getur haft áhrif á mynstrið og fjölbreytileikann er tímasetning á upphafi byggðarinnar; þótt búseta hér á landi hafi víða varað nánast óslitið allt frá landnámi til nútíma eru á því undantekningar sem skera sig úr. Hér má nefna tún sem byggðust ekki fyrr en á 19. öld (heiðabýli norðan- og austanlands), 18. öld (byggð á Brunasandi) eða 14. öld (Öræfi, eftir gosið 1362). Þessir flokkar verða útfærðir síðar. Í þessari forrannsókn er aðeins höfuðbólið Krýsuvík flokkað innangarðs, enda bera staðir sem hafa verið í samfelldri byggð um svo langa hríð önnur einkenni en skammlífari býli frá seinni öldum. Hér ber svæðið utan túnsins fyrst og fremst einkenni landshátta úthagans þótt þar hafi byggst upp bæir um skamma hríð á 19. öld, t.d. á Vigdísavöllum. Gróf tillaga að flokkun innangarðs gæti annars litið svona út:

- i) höfuðból/staður með hjáleigum í túni
 - aldur: 9.-20. öld
- ii) meðalbýli
 - aldur: 9.-20. öld
- iii) kot
 - aldur: 9.-20. öld

Síðar munu bætast við flokkar sem taka á búsetulandslagi innangarðs sem sker sig verulega úr, líkt og í Öræfum og á Brunasandi.

- b) **Úthagar.** Úthagar eru beitar- og nytjalönd sem eru hvað næst bæjum, oftast á láglandi. Stundum hefur áður verið byggð í úthögum og í sjálfu sér er ekkert í náttúrufari sem kemur í veg fyrir að þar gæti hafa verið byggð á einhverju tímaskeiði. Helstu landshættir úthaga eru:

- i) Beitar- og slægjulönd á tiltölulega stöðugum svæðum, valllendi, mýrar og mólendi (Minjar: stekkir, hjáleigur, sel, samgönguminjar, mógrafir, heystæði, áveitur). Athugið að sel koma einnig fyrir í fleiri flokkum.
- ii) Beitarlönd með miklum minjum um eldri byggð. Dæmi eru um svæði þar sem byggð virðist hafa verið óstöðug eða misþétt af umhverfis- eða samfélagslegum ástæðum. Mikið af gömlum rústum og/eða túnstæðum. Dæmi: Reykjahverfi, Kelduhverfi, Skaftártunga.
- iii) Beitarlönd fjær bæjum og oft í heldur meiri hæð en þó utan afréttar. Hér er komið út fyrir svæði sem stekkir eru jafnan á. Mest einkennandi minjar eru sel. Dæmi um slík svæði: Lyngdalsheiði sunnanverð, Selvogsheiði sunnanverð, mörg svæði í Eyjafirði.

- iv) Skógarnytjar: skógarlönd eða svæði þar sem skógur hefur verið og merki sjást um nytjar. Samgönguminjar og kolagrafir, jafnvel smiðjur.
- v) Bjargnyttjar og önnur not af fugli. Svæði þar sem menn hafa sótt fugl og egg – fyrst og fremst fuglabjörg en líka æðarvarp. Minjar: Vaðbyrgi, fuglabyrgi, sigstaðir (pollar), þjóðsögur, samgönguminjar, hreiðurskjól.
- vi) Jarðhitasvæði sem bjóða upp á ýmsa möguleika til nytja: Heitar laugar, böð, bakstur, stundum brennisteinsnám.

c) Athafnasvæði við sjó. Svæði þar sem finna má merki um mannlegar athafnir vegna sjósóknar og stundum annarra nytja við sjó.

- i) Heimræði. Ummerki um sjósókn frá bæjum. Naust, sjóbúðir, hjallar, fiskbyrgi, fiskgarðar, lendingar, varir.
- ii) verstöðvar. Svæði þar sem menn hafa sótt úr nærsveitum/öðrum byggðarlögum og dvalist við fiskveiðar á vissum árstímum. Minjar sem hér sjást: verbúðir, naust, völungarhús, aflraunasteinar, lendingar, varir, fiskgarðar, fiskbyrgi.
 - ii I) Þéttbýlismyndun við sjó (hverfi: t.d. Garður, Grindavík, Vogar, Strönd).
 Stundum verður slík byggð, sem oft þróast upphaflega upp úr verstöð þar sem föst búseta tekur við af árstíðabundinni, að stöndugu þéttbýli en þó eru dæmi um byggð sem hefur eyðst [Strönd í Selvogi] eða staðnað á „millistigi“ [Selvogur austan Strandar]. Þetta mynstur finnst líklega eingöngu á Reykjanesi og Snæfellsnesi.
- iii) Dæmi eru til um sel á athafnasvæði við sjó, t.d. á Ströndum.

d) Jaðarbyggð. Í þennan flokk falla svæði þar sem byggð hefur verið óstöðug af einhverjum orsökum, umhverfislegum (gróðureyðing, uppblástur, eldgos) eða samfélagslegum (þörf á beit, vald, einangrun – langt í næstu bæi). Á jaðarsvæðum hafa stundum skipst á seljabyggð og heilsársbyggð og er það hér nefnt víxlbyggð. Sum jaðarsvæði hafa verið í byggð um skamma hríð en eru löngu eydd og blásin niður í grjótt, einkum þau sem eru við hálendisjaðarinn. Önnur svæði eru enn vel gróin og hefur byggð þar yfirleitt haldist lengur eða þau gegnt hlutverki seljalanda um hríð. Meginflokkar hér eru eftirfarandi.

- i) Hálendisjaðar þar sem gróður hefur hopað (beitarálag, skógarhögg, kólnandi veðurfar) og svæði þar sem eldgos hafa haft mikil áhrif á byggð. Krókdalur, Hekklurætur, Þjórsárdalur, Hrunamannafréttur, sandar á Suðurlandi.
- ii) Víxlbyggð. Dalir eða afmörkuð svæði þar sem hefur skipst á seljabyggð og heilsársbúseta. Heilsársbúseta áberandi á 19. öld. Dæmi: Seljadalur í S-Þing.

II Óbyggð

Óbyggð teljast þau svæði þar sem heilsársbyggð hefur að jafnaði ekki verið. Óbyggð svæði eru oft á hálendari svæðum eða í jaðri þeirra en það er þó ekki algilt, t.d. flokkast gróðursnautt hraun með takmörkuðum nytjum undir óbyggð. Meginflokkar eru eftirfarandi:

- a) Afréttur. Ekki er alltaf auðvelt að skilgreina hvar hann byrjar eða endar. Minjar: sæluhús, samgönguminjar, réttir, stöku sel.
- b) Gróðursnautt hraunlendi og/eða fjalllendi. Litlar nytjar ef nokkrar - yfirleitt mjög lítið um mannvirki. Samgönguminjar, vörður, réttir.
- c) Hraunlendi með grösugum lágum og stöku valllendi. Hefði ekki hentað fyrir byggð en er nýtt sem seljasvæði. Dæmi: Svæðið á Reykjanesi norðan Trölladyngju.
- d) Hálendi. Tiltölulega fáir minjastaðir, langt á milli þeirra. Samgöngur (leiðir, vörður), smalamennska: sæluhús og gangnamannkofa (oft í gróðurvinjum, ekki síst við vötn), réttir, útilegumannabústaðir, brennisteinsnámur, landkönnun á 19. öld. Hér gæti orðið þörf á undirflokkum sem byggja á samgöngum, þjóðsögum, smalamennsku o.fl. sem einkennt getur hálendisvæði.

Krýsuvík Áhrifasvæði

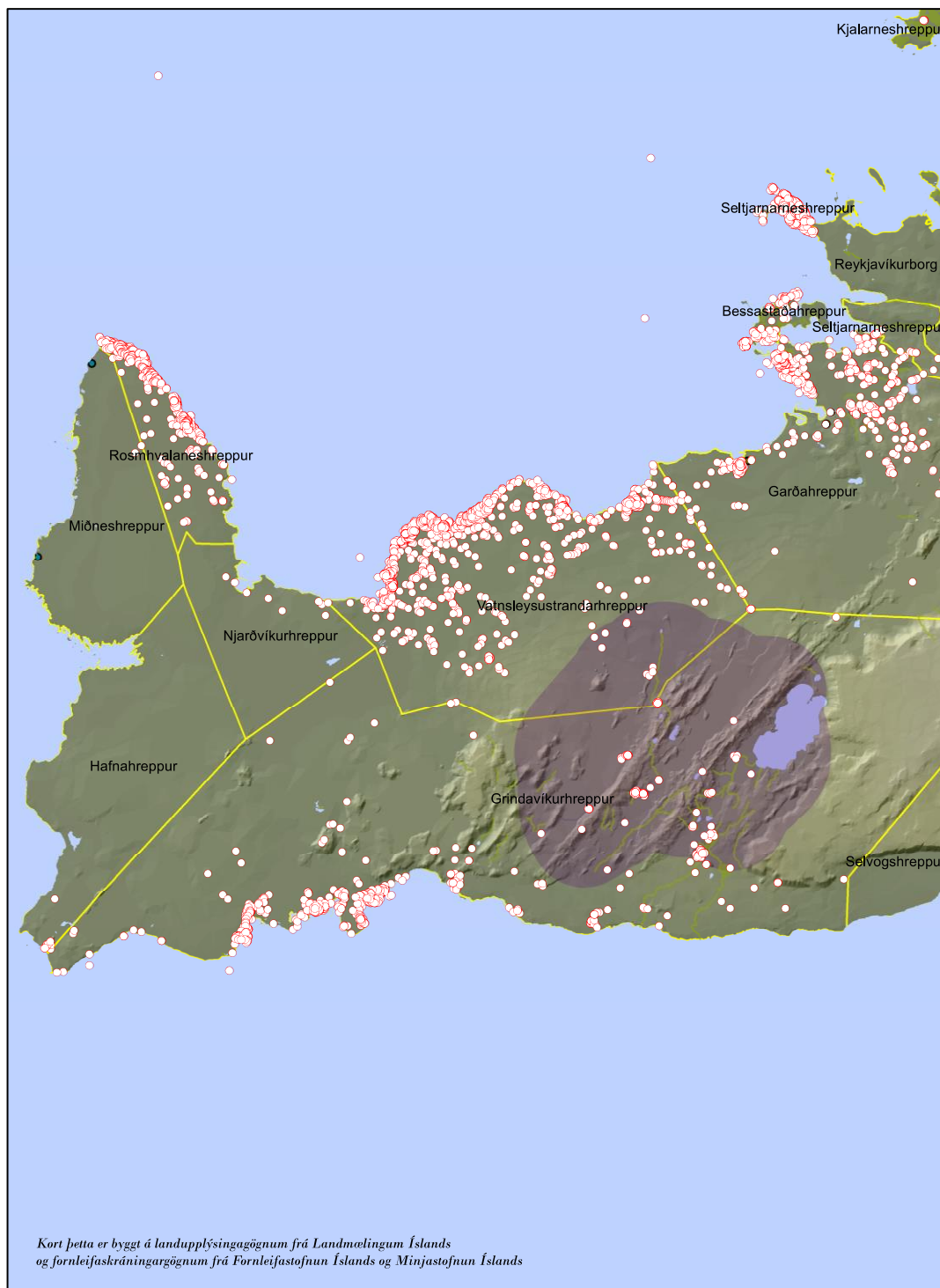
Mynd 5: Áhrifasvæði virkjanakosta á Austurengjum og við Trölladyngju.

Reykjanes

Skráðar fornminjar

○ Fornminjar
■ Áhrifasvæði

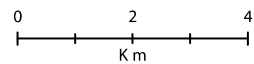
0 5 10
Km
Mkv: 1:250.000 á A4

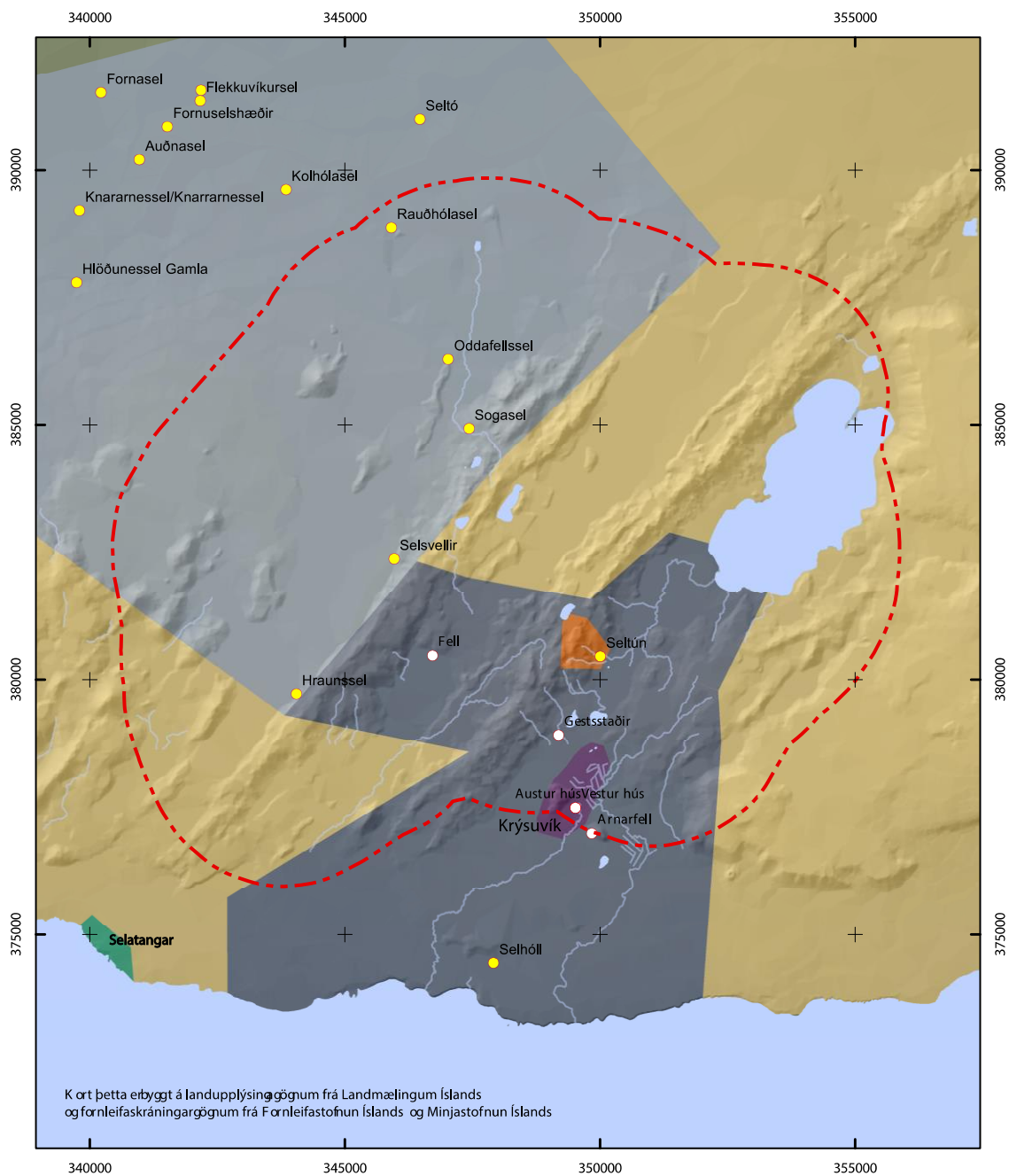
Mynd 6: Skráðar fornminjar á áhrifasvæðinu, í Grindavík og Sveitarfélaginu Vogum auk nærliggjandi svæða.

Reykjanes Flokkar

Áhrifasvæði

Mkv: 1:100.000 á A4

Kort þetta er byggt á landupplýsingagögnum frá Landmælingum Íslands og fornleifaskráningargögnum frá Fornleifastofnun Íslands og Minjastofnun Íslands

- Óbyggð svæði: hraunlendi, sel
- Búsetulandslag: úthagar: beit og slægjur, óstöðugleiki
- Búsetulandslag: innangarðs
- Búsetulandslag: jarðhitasvæði
- Búsetulandslag: úthagar: athafnasvæði við sjó - verstöð
- Óbyggð svæði: gróðursnautt hraunlendi
- Stöðuvatn

Mynd 7: Tilraun til flokkunar á landsháttum á áhrifasvæðinu og næsta nágrenni. Flokkarnir vísa í skýringarmynd, sjá mynd 4.

3.4 Greining á menningarsögulegu gildi landslags á áhrifasvæði virkjana á Reykjanesi

Afmörkun svæðisins miðast við áhrifasvæði fyrirhugaðra virkjana á Austurengjum og við Trölladyngju eins og það er skilgreint í gögnum Orkustofnunar (sjá mynd 5). Svæðið er að mestu leyti í Grindavíkurbænum en teygir sig þó einnig norður fyrir Höskuldarvelli og Keili og þar með yfir í land Vatnsleysustrandarhrepps. Það nær austur fyrir Kleifarvatn og suður fyrir Krýsuvíkurtúnið gamla, allt vestur að Fagradalsfjalli.

Svæðið er að miklu leyti fremur gróðurýrt, ekki síst fjalllendið austan við Kleifarvatn, Sveifluháls, Trölladyngja og Núpshlíðarháls. Gróin svæði eru helst suðvestan við Kleifarvatn, frá Austurengjum að Krýsuvík en auk þess vellir – þar helst Selsvellir, Vigdísarvellir og Höskuldarvellir. Lítt gróið hraunlendi er áberandi að öðru leyti, bæði milli hálsanna og norðan Trölladyngju.

Á korti 6 eru sýndar fornleifar sem hafa verið skráðar í aðliggjandi sveitarfélögum sem land eiga inn á svæðið, bæði á vegum Fornleifaverndar ríkisins og Fornleifastofnunar Íslands.

Eins og sést á mynd 7 féll svæðið í sex flokka sem hafa verið skilgreindir í drögum að flokkunarkerfi að framan (mynd 4). Rökstuðningur á flokkun er eftirfarandi:

3.4.1 Krýsuvík - tún, bæjarstæði og hjáleigur. Flokkun: Búsetulandslag - Innangarðs.

Í Krýsuvíkurtúni stóð höfuðbólið sjálft ásamt kirkju og fjölda hjáleigna. Miklar mannvistarleifar sjást í túninu og skammt utan við, m.a. leifar af mörgum hjáleignanna. Það sem er einstakt við Krýsuvík er að byggðin þar ásamt hjáleigum myndaði heila kirkjusókn en tiltölulega langt var í næstu byggðir. Þetta er mjög sjaldgæft á landsvísu. Ætla má að þéttleiki byggðar skýrist að nokkru leyti af landkostum, jarðhita og nálægum engjum en ekki síður af nálægð við sjó og verstöðvar, helst á Selatöngum en einnig í Selvogi og Grindavík. Því eru einkenni byggðarinnar að líkindum meira í ætt við hverfamyndun eins og við þekkjum við sjóinn, t.d. í Grindavík og Vogum.

3.4.2 Svæði næst utan túns í Krýsuvík. Búsetulandslag - Úthagi með óstöðugleika.

Þetta svæði flokkast undir beitar- og slægjulönd Krýsuvíkur. Hér má finna ýmsar minjar sem tengjast þeirri notkun beint, svo sem stekki, réttir og fjárskýli. Annars eru mest einkennandi a) merki um forna byggð sem var fremur skammvinn (Gestsstaðir, Kaldrani og Húshólmi), b) sel (Selhóll, Seltún, Hraunssel) sem gætu verið eldri en sel sem eru í högunum fjær og c) byggð sem kom mjög seint til sögunnar (19. öld) og varði aðeins um skamma hríð (Fitjar, Vigdísarvellir, Bali).

3.4.3 Svæði austan, norðan og vestan við Kleifarvatn. Óbyggt svæði – gróðursnautt hraunlendi/fjalllendi. Litlar sem engar nytjar.

Á þessu svæði, sem nær yfir fjallendi og hraun austan við Kleifarvatn, norður fyrir vatnið og yfir Sveifluháls að hluta, eru nær engar minjar. Óljóst er hvort hluti þess hefur verið gróinn fyrir á öldum en hafi svo verið hefur hann sjálfsagt verið nýttur til beitar.

3.4.4 Svæði norðan Trölladyngju. Óbyggt svæði með seljanytjum.

Svæði fjarri bæjum sem einkennist mest af hrauni en þó eru grasbollar inn á milli. Þetta svæði hefði ekki hentað fyrir heilsársbyggð og ekki eru þekkt merki hennar hér. Hér sjást mjög víða rústir af seljum, aðallega frá byggðinni í Vogum en þó einnig frá Grindavík og hugsanlega Krýsuvík.

3.4.5 Svæði við sjó suðvestur af Krýsuvík (Selatangar). Athafnasvæði við sjó – verstöð.

Selatangar voru ein þekktasta verstöð á Suðurnesjum. Þaðan var róið bæði frá Krýsuvík og nærsveitum en einnig sóttu menn lengra að, t.d. úr Skálholti. Miklar minjar sjást, bæði af sjóbúðum og öðrum mannvirkjum.

3.4.6 Seltún. Búsetulandslag – Jarðhitasvæði

Jarðhitinn í Seltúni var nýttur en þar var tekinn brennisteinn um aldir og voru reist ýmis mannvirki í tengslum við brennisteinsnámið. Minjar um brennisteinsnámið eru ekki áberandi, enda hefur svæðinu töluvert verið raskað.

3.5 Niðurstöður

Landsháttaflokkun á borð við þá sem hér voru lögð drög að veitir mun skýrari sýn á heildir og menningarlegt gildi landslags en punktar – aðferðin býður í raun upp á nánari túlkun og útleggingu á merkingu minja í samhengi við landslagið. Með slíkum gögnum ætti að reynast auðveldara að rökstyðja mat bæði á verðmætum svæða og sömuleiðis á heildaráhrifum framkvæmda á borð við vegagerð, húsbyggingar og virkjanaframkvæmdir á landslag. Þannig mætti taka markvissari og marktækari ákvarðanir við skipulag í því skyni að skapa betra umhverfi til framtíðar, þar sem tillit er tekið til tímáðýptar í landslagi. Þar að auki getur aðferðin skapað vettvang til að kortleggja og skilja breytingar á landslagi til lengri tíma lítið.

Hvað verðmætamat varðar má segja að gildi slíkrar flokkunar yrði fyrst verulegt ef hún væri til á fleiri landsvæðum eða jafnvel fyrir landið í heild. Með samanburði við önnur svæði kæmi í ljós hvaða landshættir eru algengir og í hvaða samhengi, hvernig það getur tengst náttúrufari og umhverfi (dalir, flatlendi, hraun) eða samfélagslegum þáttum sem kunna að hafa haft veruleg áhrif á byggðamynstur sumsstaðar. Sömuleiðis mætti þannig draga fram hvað kann að vera einstakt á landsvísu – til dæmis má ætla að seljasvæði á borð við það sem finnst í hraunlendinu norðan við Trölladyngju sé fremur fágætt, bæði hvað varðar þéttleika seljanna og gróðurfar. Sjálfsagt tengist þetta þéttri byggð við sjóinn víða á Reykjanesi og takmörkuðu landrými sem leiddi til ákveðins landnotkunarmynsturs. Þetta samhengi mætti sýna á sjónrænan hátt með landsháttaflokkun.

Hér að framan var gerð tilraun til að skilgreina hugtakið *búsetulandslag*, sem hefur talsvert vægi í lögum um menningarminjar þótt ákvæðum þar um hafi lítið sem ekkert verið beitt. Færa má rök fyrir því að hugtakið fái fyrst merkingu með því að setja það í samhengi við raunveruleg dæmi þar sem gögn eru fyrir hendi, sýna mismunandi einkenni landsháttanna í kortagrunni. Þörf er á frekari rannsóknnum á fleiri svæðum til að útfæra aðferðina nánar, m.a. með tilliti til hugtaka á borð við þetta.

4 Umræður og lokaorð

Þær tvær forrannsóknir á gildi landslags, sem hér hafa verið kynntar, voru báðar unnar að beiðni faghóps I í 3. áfanga Rammaáætlunar, og miða að því að svara þeim ábendingum sem fram hafa komið, m.a. að loknum 2. áfanga Rammaáætlunar, um að greina og meta gildi landslags. Í báðum tilfellum var markmið rannsóknanna að búa til aðferðafræðilega nálgun, annars vegar til að greina og meta hið fagurferðilega gildi landslagsins, og hins vegar til að greina og meta menningar- og sögulegt gildi landslagsins. Tími og fjármögnun hafa sniðið þessum rannsóknum stakk á þann hátt að ekki hefur reynst hægt að fullhanna aðferðirnar, heldur er hér um fyrstu skref að ræða í átt að mun stærra verkefni. Nauðsynlegur þáttur í mótun aðferðanna er að beita þeim á nokkrum svæðum, ekki aðeins til að prófa aðferðir til mats og greiningar, heldur líka til að skoða og meta hvernig bera má saman niðurstöður fyrir ólík svæði, þannig að sá samanburður og niðurstöður fyrir einstök svæði nýtist faghópi I og verkefnisstjórn til að raða virkjanakostunum sem um ræðir í nýtingarflokk, biðflokk eða verndarflokk.

Gildi þessara rannsókna er þó mun víðtækara en að nýtast við vinnu faghóps I þar sem í þeim felst mikilvægt skref til að auka við þekkingu á gildi og eiginleikum íslensks landslags almennt, sér í lagi hvað varðar þá þætti er snerta samspil manns og náttúru í landslaginu.

Í þessari skýrslu var fjallað um ólík svæði frá ólíkum fræðilegum nálgunum og sjónarhornum, en áhugavert verður að sjá þegar greiningum á þeim hlutum rannsóknarinnar á fagurferðilegu gildi landslags, sem sneru að Reykjanesskaga og almenningi lýkur, hvernig gildi menningarminja í landslaginu fléttast saman við fagurferðilegt gildi í hugum almennings. Þá munu auknar vísbendingar fást um hvernig rannsóknir sem þessar geta myndað eina heild. Þegar kemur að rannsóknum á landslagi er nauðsynlegt að beita mörgum ólíkum nálgunum þar sem landslag er marglaga fyrirbæri. Til þess að varpa ljósi á gildi þess þarf að skoða öll lögin; allar sögurnar sem segja má af landslaginu, og flétta þær svo saman til að almenningur og stjórnvöld geti haft þær til hliðsjónar þegar ákvarðanir eru teknar í gegnum þátttökumiðað ferli. Rannsóknir þar sem tilraun er gerð til að segja þá sögu landslagsins sem hefur með tengsl manns og náttúru að gera eru mikilvægt skref í átt til þess að stuðla að þróun aðferða við landslagsgreiningu- og mat hér á landi sem eru í samræmi við viðmið Evrópusamnings um landslag þar sem þátttaka almennings í ákvarðanatöku er varðar landslag er í forgrunni.

Heimildir

Adolf Friðriksson & Orri Vésteinsson. (1995). Fornleifaskráning í Eyjafirði II: fornleifar á Staðarbyggð norðan Munkaþverár. FS002-94012. Minjasafnið á Akureyri/Fornleifastofnun Íslands.

Agnes Stefánsdóttir. (2008). Krýsuvík – Trölladyngja. Fornleifaskráning. Fornleifavernd ríkisins (Rit Fornleifaverndar ríkisins 2008:16).

Anderson, J., (2004). Talking Whilst Walking: A Geographical Archaeology of Knowledge. *Area*, 36(3), 254-261.

Brady, E. (2008). The Sublime and Contemporary Aesthetics. Í Æ. Sigurjónsdóttir (ritstj.), *Dreams of the Sublime and Nowhere in Contemporary Icelandic Art* (bls. 49-55). Reykjavík: Reykjavík Art Museum.

Brady, E. (2010). The Sublime, Ugliness and Terrible Beauty in Icelandic Landscapes. Í K. Benediktsson & K.A. Lund, *Conversations with Landscape* (bls. 125-136). Aldershot: Ashgate.

Brady, E., (2003). *Aesthetics of the Natural Environment*. Tuscaloosa: University of Alabama Press.

Brinkmann, S., & Kvale, S., (2015). *Interviews: Learning the crafts of qualitative research interviewing* (3. útg.). Thousand Oaks, London, Delhi & Singapore: Sage.

Council of Europe - Committee of Ministers. (2008). *Recommendation CM/Rec(2008)3 of the Committee of Ministers to member states on the guidelines for the implementation of the European Landscape Convention*. Sótt af [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2008\)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2008)3&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=CM&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75)

Council of Europe, (2000). *Evrópusamningur um landslag* (Safn Evrópusamninga - Nr. 176). Sótt af: <http://www.coe.int/en/web/landscape/text-of-the-european-landscape-convention>

Edda R.H. Waage, (2010). Landscape as conversation. Í K. Benediktsson & K. A. Lund (ritstj.), *Conversations with landscape* (bls. 45–58). Farnham: Ashgate.

Edda R.H. Waage, (2012). Landscape in the Sagas of Icelanders: The concepts of land and landsleg. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 66(4), 177–192.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir. (2002). Fornleifaskráning í Grindavík, 1. áfangi. FS192-02151. Fornleifastofnun Íslands.

Fairclough, G. (2008). *'The Long Chain': Archaeology, Historical Landscape Characterization and Time Depth in the Landscape*. Í Palang, H. & Fry, G. (ritstj.) *Landscape Interfaces*. Springer: London.

Gísli Pálsson. (2011). Characterising Grímsnes- & Grafningshreppur. A Methodological Case

Study. M.A.-ritgerð í fornleifafræði. Háskóli Íslands.

Guðbjörg R. Jóhannesdóttir og Sigríður Þorgeirsdóttir, (2011). Endurheimt fegurðarinnar á tímum náttúrunnar. *Hugur*, 23, 89-103.

Guðbjörg R. Jóhannesdóttir, (2015). Icelandic Landscapes: Beauty and the aesthetic in environmental decision-making (doktorsritgerð). Reykjavík: Háskóli Íslands

Guðbjörg R. Jóhannesdóttir, Háleit fegurð: Fegurðarhugtakið í feminískum og fyrirbærafræðilegum skilningi, *Hugur* 22, 2010, bls. 71-85.

Ingold, T. (2000). *The Perception of the Environment: Essays in livelihood, dwelling and skill*. Oxon & New York: Routledge.

Johnson, G.A. (2009). *The Retrieval of the Beautiful: Thinking Through Merleau-Ponty's Aesthetics*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.

Karl Benediktsson & Katrín Anna Lund (ritstj.), (2010). *Conversations with landscape*. Farnham: Ashgate.

Kristborg Þórsdóttir (ritstj.). (2011). Aðalskráning fornleifa í Sveitarfélaginu Vogum. Áfangaskýrsla I. FSFS460-07251. Fornleifastofnun Íslands.

Kristborg Þórsdóttir (ritstj.). (2014). Aðalskráning fornleifa í Sveitarfélaginu Vogum. Áfangaskýrsla II. FS527-07252. Fornleifastofnun Íslands.

Kristborg Þórsdóttir (ritstj.). (2016). Aðalskráning fornleifa í Sveitarfélaginu Vogum. Áfangaskýrsla III. FS596-07253. Fornleifastofnun Íslands.

Lög um menningarminjar nr. 80/2012

Lög um náttúruvernd, nr. 60/2013

Menningarstefna í mannvirkjagerð. Stefna íslenskra stjórnvalda í byggingarlist. (2007). Menntamálaráðuneytið.

Merleau-Ponty, M. (1945/2002). *Phenomenology of Perception*. Routledge & Kegan Paul.

Punch, K. (2014). *Introduction to Social Research: Quantitative and qualitative approaches* (3. útg.). London: Sage.

Rammaáætlun, (2011). *Niðurstöður 2. áfanga rammaáætlunar*. Sveinbjörn Björnsson (ritstj.). Verkefnisstjórn um gerð rammaáætlunar um vernd og nýtingu náttúrusvæða með áherslu á vatnsafl og jarðhitasvæði og Iðnaðarráðuneytið. Sótt af: https://www.umhverfisraduneyti.is/media/PDF_skrar/Skyrsla-verkefnisstjornar-2.-af..pdf

Rammaáætlun, (2015, 11. mars). *Forgangsroðun verkefnisstjórnar á virkjunarkostum í 3. áfanga*. Sótt af <http://www.amma.is/frettasafn/nr/385>

Svör faghóps I við athugasemdum. (2010). Sótt af <http://www.amma.is/media/umsagnir-2010/Faghopur-I-svor.pdf>

Taylor, S.J., & Bogdan, R., (1998). *Introduction to qualitative research methods: A guidebook and resources* (3. útg.). New York: John Wiley & Sons.

Thomas, G., (2011). *How to do your case study: A guide for students and researchers*. London, Thousand Oaks, New Delhi & Singapore: Sage.

Wylie, J. (2007). *Landscape: Key ideas in geography*. London & New York: Routledge.

Þingsályktun um landsskipulagsstefnu 2015-2026:
<http://www.althingi.is/altext/145/s/1027.html>

Þóra Ellen Þórhallsdóttir, Þorvarður Árnason, Hlynur Bárðarson og Karen Pálsdóttir, (2010). *Íslenskt landslag: Sjónræn einkenni, flokkun og mat á fjölbreytni*. Skýrsla unnin fyrir Orkustofnun í vegna vinnu við Rammaáætlun um nýtingu vatnsafls og jarðvarma. Reykjavík: Háskóli Íslands.

Þóra Pétursdóttir. (2004). Fornleifaskráning í Grindavík, 3. áfangi. FS244-02153. Fornleifastofnun Íslands.

Þóra Pétursdóttir. (2002). Fornleifaskráning í Grindavík, 2. áfangi. FS184-02152. Fornleifastofnun Íslands.